Ewa Albińska

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID: 0000-0000-3955-8760
DOI: 10.24987/20838972.20.10

Etyka społeczna i polityczna a kierunki rozwoju zrównoważonego

Wprowadzenie

Nadrzędnym celem dla tworzenia określonych koncepcji rozwojowych w każdej sferze działalności ludzkiej jest zagwarantowanie jakości życia oraz możliwości jej wdrażania. W związku z tymi potrzebami funkcjonowanie ludzi w rzeczywistości społecznej może zostać sprowadzone do egoistycznego oraz roszczeniowego „chcenia" albo do odpowiedzialnego partycypowania i współdziałania dla dobra wspólnoty.

Rozwój społeczno-gospodarczy ukierunkowany na jakość życia oraz wspólne dobro jest współcześnie przedmiotem sporu politycznego, także publicystycznego. Zapewnienie bowiem ludziom tych dwóch wartości, wiąże się z realizacją potrzeb (indywidualnych oraz zbiorowych) zgodnie z hierarchią ich rangi, ograniczeniami, społecznym uświadamianiem. Ponadto oznacza to, że rozwój należy jednocześnie rozpatrywać w trzech perspektywach: społecznej, gospodarczej oraz przyrodniczej. W każdej z wymienionych płaszczyzn realizuje się przyszłość społeczeństwa (w wymiarze lokalnym i globalnym, także w wymiarze jednostkowym i zbiorowym).

Gdy pomiędzy wymienionymi perspektywami dochodzi do niezrównoważenia, w jej efekcie ograniczona zostaje jakość życia oraz „uszczuplone" dobro wspólne. Można wyróżnić różne przypadki tego zjawiska. Najbardziej znaczące są sytuacje, gdy dochodzi do dominacji jakości życia typu „mieć" nad wartościami charakteryzującymi jakość życia typu „być". Wówczas wiodąca kategoria dobrobytu materialnego (i związane z nią nadkonsumpcja oraz realizacja potrzeb luksusowych) przyczynia

się do osłabienia płaszczyzny społecznej („bogaty, ale nieszczęśliwy" – „bogaty, ale duchowo ubogi"), a ponadto – do nasilenia zjawisk związanych z niszczeniem przyrody.

Celem artykułu jest zaprezentowanie przyczynowo-skutkowego zestawienia wybranych zagadnień, m.in.: etycznych, ekonomicznych, politologicznych, prawnych, warunkujących w różnym stopniu jakość życia ludzi, także rozwój ukierunkowany na równoważenie potrzeb gospodarczych ze społecznymi i przyrodniczymi. Analizy będą dotyczyły m.in.: 1) definiowania jakości życia, strategii poprawy jakości życia, etyki społecznej, sfery publicznej, politycznej, etyki ekonomii, życia gospodarczego; 2) wskazania na podstawy rozumienia rozwoju zrównoważonego w perspektywie legislacyjnej oraz zmian w jego definiowaniu; 3) przybliżenia wyznaczników rozwoju zrównoważonego, ukierunkowanych na strategię poprawy jakości życia; 4) odniesienia charakterystyki rozwoju zrównoważonego do etyki społecznej oraz politycznej; 5) zwrócenia uwagi na preferowane kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego oraz ich konsekwencje.

W artykule przyjmuje się następującą hipotezę badawczą: „współczesne międzynarodowe trendy rozwoju zrównoważonego w praktycznym zastosowaniu nie zabezpieczą jakości życia ludzi, ponieważ są w sprzeczności z zasadami etyki społecznej oraz politycznej".

Jej zweryfikowanie umożliwi udzielenie odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

1. Jak jest rozumiana jakość życia?
2. Czy zasady etyki społecznej uwzględniane w rozwoju zrównoważonym mają charakter obligatoryjny?
3. Czy w rozwoju zrównoważonym respektowane są zasady etyki politycznej?
4. Czy zasady etyki ekonomii korzystnie oddziałują na rozwój społeczno-gospodarczy?
5. Czy nowe ujęcie rozwoju zrównoważonego będzie mieć skutki polityczne, społeczne, gospodarcze, przyrodnicze?
6. Czy praktyczne wdrożenie idei rozwoju zrównoważonego zagwarantuje ludziom (w wymiarze jednostkowym, grupowym, zbiorowym) dobrą jakość życia?

W artykule zastosowana będzie metoda analizy źródłowej dostępnych aktów normatywnych oraz analizy porównawczej zastanej literatury przedmiotowej.

Jakość życia oraz strategia poprawy jakości życia

Zdefiniowanie jakości życia nie jest łatwe. Problematyczne może być określenie „życia", podobnie termin „jakość" jest niejednoznaczny. Najczęściej, podczas analizy wyrażenia „jakość życia" uwzględnia się kryteria biologiczne oraz osobowe.

Rozbudowaną definicję jakości życia zaproponował Tadeusz Biesaga[1]. Wynika z niej, że jest to przyjęty standard funkcjonowania człowieka (w wymiarze: biologicznym, psychicznym, osobowościowym, społecznym oraz ekonomicznym), na podstawie którego ma nastąpić rozstrzygnięcie, kto powinien żyć, a kto nie jest warty życia. Jednocześnie o człowieczeństwie istoty ludzkiej ma decydować posiadanie określonych własności. Ich brak staje się przesłanką usprawiedliwiającą wykluczenie konkretnego człowieka z grona ludzi oraz pozbawienie go prawa do życia[2].

Propagatorzy zasady jakości życia proponują różne katalogi cech życia fizycznego, także osobowego, uznając, że są one kryteriami (przesłankami) bycia człowiekiem, osobą, podmiotem w rzeczywistości społecznej[3]. W zależności od uznania (lub nie) człowieka za osobę ludzką, przyjęcia wartości życia indywidualnego człowieka, godności osobowej (również osobistej) dopasowuje się elementy świadczące o jakości życia. Jan Paweł II w encyklice *Evangelium vitae*[4] określił te dwie sytuacje jako „kulturę (cywilizację) życia" oraz jej przeciwieństwo – „kulturę (cywilizację) śmierci".

Warto zastanowić się, czy w społeczeństwie dobrobytu, mentalności hiperkonsumpcyjnej, kreowaniu skrajnych wartości (oraz postaw) ekologicznych, jakość życia jest traktowana w wymiarze przedmiotowym, materialnym, przyjemnościowym, w typie „mieć" czy jednak według wartości „być"?

Warto zadać sobie – podobnie jak filozofowie ze starożytnej Grecji – następne pytanie badawcze: „Co to znaczy dobre życie?". Od ok. 25 wieków ludzie nie przestają udzielać na nie odpowiedzi, które są rozbieżne. Różne wizje dobrego, jakościowego życia generowały (i generują) odmienne strategie poprawy jakości życia.

1 T. Biesaga, *Jakość życia*, [w:] *Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła*, red. A. Muszala, Radom 2005, s. 218.

2 Sytuacje wskazujące na cechy życia itp. od strony regulacji prawnych, także ich następstwa, zaprezentowała m.in. Ewa Albińska; zob. E. Albińska, *Etyczne skutki prawnej definicji dziecka*, „Edukacja Etyczna" 2022, 19, s. 144–182.

3 T. Biesaga, *Jakość życia*..., s. 219.

4 Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2009, s. 543–638.

Można – dla uproszczenia – przyjąć kilka perspektyw: materialną, hedonistyczną, eudajmonistyczną, religijną, ekologiczną itp. W perspektywie materialnej, dobre życie = bogactwo. Podobnie będzie w utylitaryzmie, hedonizmie oraz eudajmonizmie: dobre życie = użyteczność (egoistyczna) + przyjemność (przeważnie zmysłowa) + szczęście (najczęściej materialne). W ujęciu religijnym natomiast dobre życie = rozum + wolna wola + odpowiedzialność. Przykładowo, w chrześcijaństwie nagrodą za dobrze przeżyte życie jest wieczna szczęśliwość po śmierci (czyli bytowanie przed obliczem Boga). Z kolei w ogólnej perspektywie ekologicznej dobre życie = czyste powietrze, woda oraz gleba + bezpieczne organizmy żywe + równoważenie potrzeb ludzi z potrzebami przyrody. Niekoniecznie będzie to życie na wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, z rosnącymi możliwościami konsumpcyjnymi itd., pozwalające zagwarantować każdemu człowiekowi wszystkie zachcianki.

Niezbędne jest zwrócenie uwagi na słowo „strategia". Najczęściej termin ten jest rozumiany jako sposób postępowania służący osiągnięciu określonego celu, stosowany świadomie i konsekwentnie[5]. Ponieważ analizy przeprowadzane w tym artykule dotyczą m.in. zagadnień politycznych, warto zdefiniować „strategię polityczną". To subiektywny sposób interpretacji przez elity polityczne obiektywnych zmian, zjawisk, procesów, które zachodzą zarówno w otoczeniu społecznym, gospodarczym, również przyrodniczym, systemu politycznego, w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym[6].

Należy przyjąć, że proponowane przez decydentów krajowych oraz międzynarodowych strategie poprawy jakości życia będą determinowane przez przyjęty w społeczeństwie model bogactwa, dobrobytu, konsumpcji, także rozwoju (m.in. zrównoważonego) i postępu. Ponadto, znaczenie będą miały propagowana m.in. przez społeczne środki przekazu (tradycyjne i nowe) etyka utylitarystyczna czy uznany interes gospodarczy, polityczny, społeczny itp. Na ile strategie takie mogą być kreowane (modyfikowane) za pośrednictwem zasad etyki społecznej, politycznej czy innych propozycji? W dalszej części artykułu zostanie podjęta próba odpowiedzi na to pytanie.

Definiowanie etyki społecznej oraz etyki politycznej

Obiektywne odczuwanie dobrostanu, dobrego i jakościowego życia czy dobra wspólnego, może być chwilowe, „ulotne", ale może także stać się

5 *Strategia*, [w:] *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 40, red. H. Zgółkowa, Poznań 2003, s. 326.

6 Tamże.

trwalszym stanem, dostrzegalną rzeczywistością społeczną. Jeśli pojęcie dobra wspólnego, podobnie jak jakości życia ludzi, będzie rozumiane tylko jako zadanie państwa, należy zwrócić uwagę na dwie sytuacje: 1) wąskie ujęcie – państwo opiekuńcze, wykorzystując swoje możliwości instytucjonalne, będzie zabiegać o to, by wszyscy ludzie mogli się rozwijać, zatem zagwarantuje ochronę prawną oraz bezpieczeństwo, pomoc i wsparcie społeczne; 2) szersze ujęcie – przekazanie państwu wszystkich funkcji zapewniających ludziom rozwój, co wywołuje interwencjonizm państwowy, kompetencje totalne państwa „zagarną" cały obszar społecznej realizacji wartości, naruszą osobową godność ludzi[7].

Ustalenie właściwości, także podmiotów (m.in. decyzyjnych) odpowiedzialnych za realizację strategii poprawy jakości życia oraz ustalenie kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego (w tym, rozwoju zrównoważonego), jest możliwe za pośrednictwem reguł (zasad) etyki społecznej, politycznej, gospodarczej itd.

Etyka społeczna zajmuje się normowaniem społecznych zachowań ludzi. Bada oraz ustala normy moralne decydujące o całokształcie życia społecznego. Najczęściej etykę społeczną określa się jako naukę filozoficzną, która formułuje reguły moralne porządkujące dziedzinę życia społecznego; również jako subdyscyplinę filozoficzną, zmierzającą do sformułowania podstawowych zasad oraz na nich opartych ocen i norm moralnych, ważnych w sferze relacji zachodzących między podmiotami społecznymi oraz działań podejmowanych przez te podmioty[8].

Jeżeli ogólne normy moralne zostaną zastosowane do analizy działań ludzi, to powstaje etyka społeczna. W jej zakresie formułowane są zasady dotyczące życia społecznego. Szczególne znaczenie w kontekście dokonywanych w niniejszym artykule analiz ma następująca zasada: istnieje obiektywny ład moralny (zespół powszechnych oraz niezmiennych ocen i nakazów, normujących podstawowe, najbardziej zasadnicze oraz istotne kategorie relacji i działań ludzkich), który opiera się na rozumnej naturze człowieka[9]. To z tej rozumnej natury (przyrody i człowieka) wyłania się świat obiektywnych wartości moralnych, który dopełnia porządek moralnych imperatywów („prawo naturalne") i jest realizowany w świecie realnym (rzeczywistości społecznej).

Obok etyki społecznej w literaturze przedmiotu stosowane jest inne określenie – „etyka sfery publicznej". Sfera przeważnie jest rozumiana

7 B. Sutor, *Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej*, Warszawa 1994, s. 45–46.

8 T. Ślipko, SJ, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, *Etyka społeczna*, Kraków 2005, s. 13–14.

9 Tamże, s. 21–22.

jako dziedzina, która obejmuje określony typ zjawisk, działań, także warstwa, grupa społeczna, również środowisko społeczne. Z kolei określenie „publiczna" wskazuje na powszechną dostępność, przeznaczenie dla wszystkich ludzi, ponadto – funkcjonowanie w sposób oficjalny, z udziałem społeczeństwa, także określonej zbiorowości, w miejscu ogólnodostępnym.

Sfera publiczna stanowi zatem dziedzinę życia należącą do wszystkich (konkretnych mieszkańców, grup społecznych, społeczeństwa kraju, państwa). To przestrzeń polityczna, obszar działań społecznych, także emocji społecznych, miejsce ścierania się wartości wolności oraz wartości obowiązku, ponadto – to kwintesencja pojęcia dobra wspólnego[10].

Częścią sfery publicznej jest polityka. Arystoteles wskazywał, że polityka stanowi swoistą kontynuację etyki, a uprawiana przez ludzi rozumnych zmierza ku dobru. Polityka nie stanowi bowiem obszaru wolnego od wartości, także od moralności. Polityka musi być inspirowana przez wartości, które stają się jej ramami (zasadami, normami).

W rozważaniach o polityce oraz etyce nie można pominąć koncepcji Maxa Webera. Zwracając uwagę na znaczenie etyki w polityce, wprowadził on kategorie „polityków okazjonalnych" oraz „polityków zawodowych"[11]. Okazjonalnymi politykami są wszyscy obywatele, którzy uczestniczą w działaniach o charakterze politycznym, najczęściej w wyborach, także w referendum[12]. Z kolei politycy zawodowi dzielą się na dwie podgrupy, to: 1) parlamentarzyści, którzy są politykami „dodatkowo", podejmują działalność polityczną „w razie potrzeby"; 2) właściwi politycy zawodowi (m.in. parlamentarzyści w kraju oraz w Parlamencie Europejskim), którzy są aktywni w polityce z powodów materialnych lub ideowych (patriotycznych)[13]. Tymczasem Weber stwierdza, że istnieją dwa typy uprawiania polityki: albo żyje się dla polityki, albo z polityki[14]. Ponadto rozróżnia dwa typy ustosunkowania (postawy) wobec polity-

10 J. Itrich-Drabarek, *Wstęp*, [w:] *Etyka sfery publicznej*, red. J. Itrich-Drabarek, Warszawa 2017, s. 7.

11 M. Weber, *Polityka jako zawód i powołanie*, Warszawa – Kraków 1998.

12 Wybory z dnia 15 października 2023 r. pokazały, że w Polsce nie brakuje polityków okazjonalnych. Potwierdza to bardzo wysoka frekwencja wyborcza (prawie 74%). Jednocześnie zdumiewająco niska była frekwencja referendalna (ok. 42%), co może świadczyć o podatności społeczeństwa na manipulacje przedwyborcze, w których przedstawiciele części ugrupowań partyjnych „zabronili" obywatelom wyrażenia swojego głosu w ważnych dla kraju sprawach społecznych, gospodarczych, także dotyczących bezpieczeństwa.

13 B. Markiewicz, *Co to znaczy być politykiem zawodowym*, [w:] *Etyka i polityka*, red. E.M. Marciniak, T. Mołdawa, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2001, s. 22.

14 M. Weber, *Polityka*..., s. 64.

ki: 1) etyka przekonań – politycy kierują się przekonaniami, intencjami, wartościami, ideami, których podstawa znajduje się w moralności, ich działania mają przynieść pozytywny skutek; 2) etyka odpowiedzialności – politycy przyjmują moralną odpowiedzialność za skutki swoich działań, fundamentem tej postawy są skutki, konsekwencje podejmowanych działań politycznych[15].

W polityce występuje potrzeba budowania porządku społecznego, z jednoczesnym niwelowaniem sprzeczności interesów, konfliktów. To generuje konieczność formułowania na potrzeby polityki odpowiednich kryteriów etycznych. Zatem działalność polityczna wymaga określonego zestawu cech etycznych, które dadzą – w poczuciu obywateli – gwarancję dobrej polityki[16]. Z tego powodu obszar refleksji nad moralnymi podstawami polityki został nazwany etyką polityczną.

Etyka polityczna zajmuje się metodycznym badaniem relacji pomiędzy polityką a moralnością. Szczególnie zwraca uwagę na: pozytywne cele polityki, pożądane sposoby zachowań ludzkich w działalności politycznej, reflektowanie zasad oraz norm działania i porządku politycznego[17]. Ponadto, w obszarze analiz, etyka polityczna pyta o: 1) ustawy oraz instytucje, które sprzyjają (lub nie) porządkowaniu rzeczywistości społecznej, także zapewnieniu moralności w życiu zbiorowym; 2) moralne kwalifikacje obywateli oraz polityków niezbędne dla działania instytucji (etos obywatelski, etos urzędniczy); 3) relacje pomiędzy principiami, normami etycznymi a sytuacjami społecznymi, politycznymi[18].

15 S. Mocek, *Etyka i polityka w optyce socjologicznej. Wcielenie politycznego diabła*, [w:] *Etyka i polityka*, red. D. Probucka, Kraków 2005, s. 166.

16 Najczęściej wskazuje się na następujące cechy etyczne (tzw. cnoty polityczne): wierność wyznawanym zasadom i wartościom, lojalność, roztropność, niepodatność na korupcję, nieposługiwanie się intrygami, tolerancję wobec innych światopoglądów, uczciwość, kompetencje, rozsądek, mądrość, inteligencję, kulturę osobistą, altruizm, chęć współpracy, zaangażowanie, odpowiedzialność; por. B. Wojciszke, *Grzech czy porażka? Moralne i sprawnościowe kategorie w potocznym rozumieniu świata społecznego*, [w:] *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, red. B. Wojciszke, M. Jarymowicz, Warszawa – Łódź 1999, s. 16; zob. także B. Dziemidok, *Dylematy etyczne polityków*, [w:] *Etyka i polityka*, red. E.M. Marciniak, T. Mołdawa, K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2001, s. 32–33.

17 B. Sutor, *Etyka polityczna…*, s. 11–13.

18 Tamże, s. 53–54, 60.

Etyka życia gospodarczego oraz etyka ekonomii

W kontekście dotychczasowych rozważań warto odnieść się do etyki życia gospodarczego[19] – części etyki społecznej. Dyrektywy skutecznego gospodarowania ustalone przez ekonomię społeczną podlegają ocenie etycznej[20]. W podstawowych założeniach etyki życia gospodarczego znajdują się zagadnienia dotyczące m.in.: 1) procesu gospodarczego (w tym – potrzeb gospodarczych i środków ich zaspokajania, prawa do rozwoju); 2) etyki posiadania (np. prawa własności, struktury własności, problematyki bogactwa); 3) oszczędzania i konsumpcji; 4) rozwoju gospodarczego a ochrony środowiska przyrodniczego[21].

Józef Majka dokonuje ciekawego zestawienia trzech pojęć stosowanych w analizach zagadnień dziedziny gospodarczej: „rozwój", „postęp", „wzrost"[22]. W odniesieniu do rozwoju zwraca uwagę, że rozwój społeczny dotyczy zmian we współżyciu społecznym ludzi. Te zmiany nie sumują się w życiu społecznym jako trwały dorobek ludzkości, lecz muszą być stale wypracowywane na nowo przez poszczególnych ludzi w ich codziennym wysiłku (m.in. zawodowym). Tak rozumiany rozwój odróżnia od postępu społecznego, czyli naukowego, technicznego oraz kulturowego dorobku ludzkości. Postęp społeczny w swojej istocie nie ma charakteru ilościowego i zależy od wysiłków konkretnych ludzi (jakości ich pracy), dlatego może być ujmowany jednocześnie ilościowo i jakościowo, gdyż sumuje się i narasta. Z kolei wzrost charakteryzuje przemiany gospodarcze, czyli osiągnięcia społeczne, których efekty (wyniki) są mierzone w wartościach gospodarczych (np. PKB).

Pomiędzy postępem społecznym a wzrostem gospodarczym występuje ścisła zależność. Okazuje się, że dobrobyt ekonomiczny w pewnych warunkach może stać się determinantą hamującą rozwój społeczny (w tym moralny), także istnienie środowiska przyrodniczego, gdyż wykorzystuje znaczące ilości różnych zasobów przyrody (np. energetycznych, wody, drzewnych itd.). W konsekwencji może przyczynić się do zahamowania postępu kulturowo-cywilizacyjnego[23].

Podobnymi zagadnieniami zajmuje się etyka ekonomii. Tomasz Kwarciński podaje przykładowe pytania, na które etyka ekonomii próbuje znaleźć odpowiedź: „Czy zanieczyszczenia przemysłowe należy prze-

19 Szczegółowe analizy w tym zakresie znajdują się m.in. w publikacjach: C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1985, s. 574–700; J. Piwowarczyk, *Katolicka etyka społeczna*, t. II, Kraków 2011.

20 T. Ślipko, SJ, *Zarys etyki…*, s. 17.

21 J. Majka ks., *Etyka życia gospodarczego*, Wrocław 1982.

22 Tamże, s. 38–40.

23 Tamże, s. 39.

syłać do krajów rozwijających się?", „Kiedy wzrost nierówności przestaje być sprawiedliwy?", „Czy formułowanie teorii ekonomicznych jest niezależne od wartości?"[24]. W ramach etyki ekonomii zwraca się uwagę np. na: 1) funkcję dobrobytu społecznego (czyli uporządkowanie sytuacji społecznych pod względem dobrobytu); 2) niepewność (m.in. zdarzenia nieprzewidywalne – tzw. zjawisko Czarnych Łabędzi[25] oraz „antykruchość" – teza, że długookresowe strategie dzisiaj już nie działają[26]); 3) ryzyko; 4) współczynnik Giniego[27]; 5) zasadę Pigou-Daltona[28].

Ekonomiści to osoby specjalizujące się w zakresie inżynierii społecznej. Są aktywni w sektorze polityki publicznej. Przykładowo, dokonują analizy kosztów i korzyści, która obejmuje metody oceny decyzji publicznych, np. w zakresie inwestycji ekologicznych. Ważny jest dla nich dobrobyt osoby, który jest określany na podstawie tzw. dobrego położenia. Ekonomiści mierzą dobrobyt poprzez stopień zaspokojenia preferencji poszczególnych ludzi. Zgodnie z zasadą Pigou-Daltona przekształcenie pewnego rozkładu dóbr, gdzie transferuje się jakieś dobra od tych, którzy mają więcej do tych, którzy mają mniej, jest – przy zachowaniu niezmienności innych warunków – preferowane moralnie. Natomiast indeks Giniego może dać zafałszowany obraz dystrybucji dochodów oraz nierówności majątkowych.

Od etyki społecznej oraz politycznej, także etyki życia gospodarczego i etyki ekonomii, odróżnia się ekonomię społeczną i ekonomię normatywną. Ekonomię społeczną przeważnie traktuje się jako naukę normatywną, której zadaniem jest formułowanie odpowiedzi na kwestie dotyczące gospodarowania, które zagwarantuje osiągnięcie optymalnych korzyści gospodarczych[29]. Z kolei ekonomia normatywna próbuje oceniać poszczególne działania ekonomistów w zawężonej perspektywie.

24 T. Kwarciński, *Biorąc etykę poważnie – wprowadzenie do polskiego wydania*, [w:] D.M. Hausman, M.S. McPherson, D. Satz, *Etyka ekonomii. Analiza ekonomiczna, filozofia moralności i polityka publiczna*, Kraków 2017, s. 5.

25 Analiza zdarzeń nieprzewidywalnych została przeprowadzona w publikacji: N.N. Taleb, *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem*, przeł. O. Siara, Poznań 2020.

26 N.N. Taleb, *Antykruchość. Jak żyć w świecie, którego nie rozumiemy*, przeł. O. Siara, Poznań 2020.

27 W ekonometrii współczynnik Giniego nazywany jest wskaźnikiem nierówności społecznej, współczynnik ten stosowany jest do liczbowego wyrażania nierównomiernego rozkładu dóbr; zob. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do (dostęp: 15.10.2023).

28 Transfery poprawiające dobrobyt tych, którzy są gorzej sytuowani, oraz obniżające dobrobyt lepiej sytuowanych o tę sama wartość poprawiają wynik społeczny.

29 T. Ślipko, SJ, *Zarys etyki…*, s. 17.

To inaczej polityka ekonomiczna. W strukturze etycznej ekonomii normatywnej warto zwrócić uwagę m.in. na następujące kwestie: 1) przyjmuje się, że ekonomiści powinni oceniać rezultaty (skutki); 2) w kontekście rezultatów znaczenie mają konsekwencje dla pojedynczych ludzi; 3) dobrobyt należy utożsamić ze stopniem zaspokojenia preferencji (m.in. poziomu konsumpcji); 4) w relacji pomiędzy dobrobytem a oceną rezultatów zwraca się uwagę na rynkową wycenę oraz koncepcje Pareto[30]; 5) pojęcia etyczne są ważne, ale nie stanowią przedmiotu zainteresowania ekonomii[31].

Ponieważ szczególną rangę w działalności gospodarczej, społecznej, politycznej, zaczyna się przypisywać idei rozwoju zrównoważonego, w dalszej części artykułu zostanie przybliżona perspektywa legislacyjna takiego rozwoju[32].

Początki idei rozwoju zrównoważonego w perspektywie legislacyjnej

Wiodącym przedmiotem dyskusji na temat rozwoju są relacje zachodzące pomiędzy trzema kategoriami: jakością życia, rozwojem społeczno-gospodarczym oraz instrumentami rozwoju (społecznymi, ekonomicznymi, instytucjonalnymi, prawnymi itp.)[33]. Wymienione kategorie stały się punktem wyjściowym w konstrukcji pojęcia rozwoju zrównoważonego.

Określenie „zrównoważony rozwój" (*sustainable development*) zostało opracowane i wprowadzone do światowego słownictwa przez międzynarodowe gremia ONZ. Po raz pierwszy termin ten został użyty na konferencji w Sztokholmie (1972), skonkretyzowany zaś na III Sekcji

30 Optymalność (efektywność) w ujęciu Pareta – sytuacja jest optymalna lub efektywna, jeśli nie jest możliwe lepsze zaspokojenie preferencji żadnej jednostki bez naruszenia preferencji innego człowieka.

31 Ponieważ analizy w zakresie ekonomii społecznej i ekonomii normatywnej znacznie wykroczą poza przyjętą objętość tekstu, zostaną one pominięte w niniejszym artykule. Ciekawe analizy na ten temat przeprowadził m.in. Marcin Gorazda, zob.: tegoż, *Filozofia ekonomii*, Kraków 2014; D.M. Hausman, M.S. McPherson, D. Satz, *Etyka ekonomii. Analiza ekonomiczna, filozofia moralności i polityka publiczna*, Kraków 2017, s. 70–71.

32 Z powodu ograniczonej objętości artykułu zostaną pominięte inne perspektywy, np. ideologiczna, chrześcijańskiej nauki społecznej.

33 T. Borys (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Warszawa – Białystok 2005, s. 23.

Zarządzającej Programu Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (UNEP, 1975).

W raporcie Komisji ONZ *Nasza wspólna przyszłość*[34], opracowanym pod kierunkiem Gro Harlam Brundtland, za trwały i zrównoważony rozwój uznano rozwój społeczny i gospodarczy, który zapewni zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszania możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Formuła „trwałego rozwoju" objęła w raporcie cztery elementy: 1) trwałość ekologiczną; 2) rozwój ekonomiczny; 3) sprawiedliwość społeczną w obrębie każdego pokolenia oraz między pokoleniami; 4) trwały, zrównoważony i sprawiedliwy rozwój.

Wykorzystując wymienione czynniki, podano w raporcie równanie matematyczne na rozwój zrównoważony: a + b + c = d. Z równania wynika, że istotą rozwoju zrównoważonego jest zapewnienie trwałej poprawy jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń, poprzez kształtowanie właściwych proporcji między kapitałem przyrodniczym, ludzkim i ekonomicznym[35]. Zatem rozwój zrównoważony to nie tylko określona działalność gospodarcza czy praktyczna ochrona środowiska przyrodniczego, ale także jakość zorganizowania społeczeństwa. W ten sposób określenie rozwoju, eksponowane dotychczas w naukach ekonomicznych, społecznych oraz technicznych, zostało rozszerzone na płaszczyznę przyrodniczą, także refleksję filozoficzną i etyczną.

Przyjęto, że podstawowymi cechami gospodarki trwałego i zrównoważonego rozwoju mają być m.in.[36]: poprawa stanu zdrowotnego i wyżywienia społeczeństwa, właściwy dostęp do zasobów naturalnych, ochrona ekosystemu Ziemi, wzrost realnego dochodu, aktywność obywateli, eliminowanie działań wojennych.

Powyższą ideę zrównoważonego rozwoju rozwinięto na Szczycie Ziemi – czyli II Konferencji Narodów Zjednoczonych do Spraw Ochrony Środowiska i Rozwoju pt. *Środowisko i Rozwój* (Rio de Janeiro, 1992). W uchwalonej Deklaracji z Rio w sprawie środowiska i rozwoju wymieniono dwie wiodące zasady rozwoju trwałego i zrównoważonego (samopodtrzymującego). Stanowią je: zasada sprawiedliwości i zasada nieprzekraczania granic[37]. Pierwsza z nich uznaje konieczność podtrzymywania

34 *Nasza wspólna przyszłość*. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, pod kierunkiem G.H. Brundtland, Warszawa 1991.

35 B. Piątek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Warszawa 2002, s. 27.

36 S. Kozłowski, *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa 2000, s. 61–63, 80 i n.

37 T. Borys (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, s. 45 i n.

równości pokoleniowej w dostępie do środowiska przyrodniczego. Przyjmując prawo do rozwoju, zwraca uwagę na właściwe egzekwowanie potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń ludzi. Korzystanie ze środowiska odnosi do sprawiedliwości międzypokoleniowej, międzyregionalnej oraz międzygrupowej. Ponadto zasada ta uwzględnia równoważenie szans pomiędzy potrzebami człowieka i potrzebami (możliwościami) przyrody[38]. Natomiast zasada nieprzekraczania granic skupia się na podtrzymywaniu wydolności środowiska. Określając granice odporności przyrody na czynniki antropopresji, odnosi się do praktycznych regulacji życia społeczno-gospodarczego. Zgodnie z tą zasadą ingerencja człowieka w środowisku, wywołująca emisję zanieczyszczeń musi być zrekompensowana (np. w formie kar pieniężnych). Rekompensaty są wymagane przede wszystkim w sytuacjach przekraczających zdolność asymilacyjną przyrody do niwelowania skutków jej degradacji.

Obok powyższych zasad w Deklaracji z Rio sformułowano także 27 przyszłych praw i obowiązków, które miały doprowadzić społeczeństwa do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju i lepszej jakości życia. Kwestie praktycznego wdrażania zaleceń o charakterze społecznym i gospodarczym zostały dodatkowo przedstawione przez uczestników Szczytu Ziemi w *Globalnym Programie Działań – Agendzie 21*.

Dokument *Agenda 21* stanowi rozwinięcie zasad przyjętych w Deklaracji z Rio. Jak dotąd jest jedynym kompleksowym globalnym programem działań na rzecz współpracy w dziedzinie rozwoju zrównoważonego i ochrony środowiska. Zawiera on zalecenia dla rządów i organizacji międzynarodowych przewidziane do realizacji w latach 1993–2000 (rozszerzone do 2025 roku).

W 1997 roku Rada Europy przyjęła traktat (tzw. Traktat Amsterdamski), w którym zrównoważony rozwój stał się jednym z priorytetów Unii Europejskiej. W dokumencie przyjęto, że podstawowymi cechami gospodarki trwałego i zrównoważonego rozwoju mają być m.in.: poprawa stanu zdrowotnego i wyżywienia społeczeństwa, właściwy dostęp do zasobów naturalnych, ochrona ekosystemu Ziemi, wzrost realnego dochodu, aktywność obywateli. W międzynarodowych oraz unijnych regulacjach w zakresie rozwoju zrównoważonego podkreśla się także konieczność prowadzenia działalności gospodarczej z poszanowaniem dóbr przyrody. Z powyższego wynika, że rozwój zrównoważony to nie

38 Tak sformułowana zasada rozwoju zrównoważonego została powtórzona w *Drugiej polityce ekologicznej państwa* z 2000 roku (zasada czwarta, a także zasada druga tej polityki), zob..: *Druga polityka ekologiczna państwa*, MŚ, Warszawa 2000; zob. także: https://archiwum-wige.wp.mil.pl/plik/file/zmiany_klimatu/theme-uploadfiles-00e310cf16854a37b3517b2ad6b70443iipep.pdf (dostęp: 16.05.2024).

tylko określona działalność gospodarcza czy praktyczna ochrona środowiska przyrodniczego, ale także jakość zorganizowania społeczeństwa.

W zaprezentowanych dokumentach zaznaczone są prawa człowieka. Poszczególne generacje praw człowieka, pierwsza – prawa i wolności osobiste, druga – prawa polityczne, trzecia – prawa ekonomiczne, socjalne, kulturalne, są ważnymi podstawami dla realizowania celów rozwoju zrównoważonego. Nakreślają one sposób myślenia o życiu, człowieku, jego godności, znaczeniu przyrody itd.

Współcześnie obserwuje się liczne rozbieżności w recepcji oraz interpretacji praw człowieka, także tych odnoszących się do relacji człowiek (społeczeństwo) – przyroda. Poniżej przeanalizowane zostaną prawa oraz obowiązki człowieka, w których przedmiotem jest środowisko przyrodnicze.

Prawa i obowiązki w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego

W legislacyjnych analizach idei zrównoważonego rozwoju trzeba uwzględnić prawa człowieka. Prawa człowieka odnoszą się do realizacji zaspokojenia jego potrzeb życiowych. Z idei praw człowieka wynika realizacja prawa ochrony środowiska.

Deklaracja z konferencji w Sztokholmie głosi, że „każdy człowiek ma podstawowe prawo do odpowiednich warunków życia w środowisku o takiej jakości, która pozwala żyć godnie i w dobrobycie, i ponosi odpowiedzialność za ochronę i zachowanie środowiska dla przyszłych pokoleń”[39].

Trzecia zasada Deklaracji z Rio podaje, że prawo do rozwoju musi być realizowane tak, żeby sprawiedliwie połączyć rozwojowe i środowiskowe potrzeby obecnych i przyszłych generacji. Dokument podkreśla konieczność zaniechania przestarzałych stereotypów obowiązujących dotychczas w życiu społeczno-gospodarczym, odchodzenia w rozwoju cywilizacyjnym od kryteriów ekonomicznych jako wiodącego elementu eliminowania zasady wolnego handlu[40].

Należy uznać, że prawo człowieka do środowiska przyrodniczego ma jednocześnie charakter indywidualny i zbiorowy. Generalnie każdy człowiek ma prawo do[41]: a) odpowiedniej jakości żywności i leków nieza-

39 W. Radecki, *Prawa i obowiązki obywatela w dziedzinie ochrony środowiska*, Warszawa 1991, s. 17.

40 S. Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*, Lublin 2005, s. 263.

41 E. Albińska, *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym. Zarys problematyki ekologii społecznej*, Lublin 2005, 274–275.

grażających zdrowiu; b) korzystania z czystego powietrza, wolnego od spalin i innych zanieczyszczeń; c) korzystania z czystej wody rzek, jezior, mórz itp., niezatruwanych przez przemysł, ścieki miejskie; d) ciszy, niezakłóconej przez samochody, maszyny fabryczne, samoloty.

Obok wymienionych praw człowieka trzeba wspomnieć o obowiązkach w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego. Zasadniczo, większość powinności zawartych w przepisach o ochronie środowiska (uszeregowanych w dziewięciu kategoriach) jest adresowana do podmiotów gospodarczych. Jednak oczekuje się ich realizacji także od indywidualnych osób. W grupie tych działań można przykładowo wymienić[42]: obowiązek racjonalnego gospodarowania zasobami przyrodniczymi, obowiązek przywracania zdegradowanych elementów środowiska do stanu właściwego, obowiązek dbałości o walory przyrodnicze i krajobrazowe środowiska.

W podobnym tonie wypowiadał się Józef Majka[43], który z zasady powszechnej sprawiedliwości ludzkiej wyprowadził pięć grup obowiązków. Należą do nich następujące zobowiązania: 1) udostępnienie wszystkim ludziom dóbr i bogactw Ziemi niezbędnych do ich utrzymania i rozwoju; 2) racjonalna i oszczędna gospodarka zasobami w skali globalnej, z uwzględnieniem potrzeb także przyszłych pokoleń; 3) stworzenie (w skali każdego kraju i w skali globalnej) racjonalnego systemu ochrony środowiska przed skażeniem, w celu zabezpieczenia zasobów oraz życia i zdrowia ludzi żyjących współcześnie, jak również przyszłych pokoleń; 4) asceza konsumpcji, czyli ograniczenie produkcji i konsumpcji dóbr szkodliwych dla życia i zdrowia; 5) ciągła racjonalizacja i humanizacja stosunku człowieka do środowiska.

Wspólnym mianownikiem przejawów troski o środowisko przyrodnicze, chęci stworzenia człowieka (społeczeństwa) ekologicznego nie jest faktyczna potrzeba ochrony środowiska i jego zasobów, ale dobrobyt materialny, który ma zagwarantować rosnący poziom życia (konsumpcję, PKB). Zauważalne jest bowiem, że bogate kraje świata niechętnie podejmują starania i aktywności w dziedzinie ochrony środowiska przyrodniczego. Bojąc się konsekwencji, negatywnego wpływu na tempo rozwoju (szczególnie wzrostu) gospodarczego, są skłonne uczestniczyć w projekcie „rozwój zrównoważony" pod warunkiem, że będą z tego mieć konkretne zyski (polityczne, finansowe itp.).

Oprócz tego zaskakujące są debaty pomiędzy politykami, ekonomistami, badaczami itp. decydentami czy publicystami, w których zauwa-

42 W. Radecki, *Prawa i obowiązki obywatela*...; E. Albińska, *Człowiek w środowisku*..., s. 286.

43 J. Majka, ks., *Etyka życia*..., s. 329.

żalny jest brak zgody m.in. w kwestii zmian klimatycznych, degradacji środowiska przyrodniczego, także – co należy zrobić (w poszczególnych państwach, również globalnie), by powstrzymać antropogeniczny proces niszczenia przyrody oraz sprzęgniętego z nim pogarszania jakości życia ludzi.

Wygodne życie, luksus, konsumpcja, samozadowolenie, brak zobowiązań itd. stają się wyznacznikami współczesnego człowieka. Czy praktyczne propozycje rozwojowe, w których znajdują się zrównoważone wyznaczniki na polepszenie jakości życia, umożliwią ich zrealizowanie? Próba odpowiedzi na tak postawione pytanie znajduje się w następnej części artykułu.

Społeczno-gospodarcze wyznaczniki rozwoju zrównoważonego a strategia poprawy jakości życia

Idea zrównoważonego rozwoju pojawiła się na forum światowym w kontekście kryzysu ekologicznego, systemu wartości, społeczeństwa konsumpcji. Od 1969 roku obserwuje się, że zagwarantowanie ludzkości dalszego postępu, zapewnienie wyższego standardu życia są uwarunkowane złożonymi czynnikami ekologicznymi (łącznie z gospodarczymi i społecznymi).

Uwzględniając dotychczasową perspektywę, rozwój zrównoważony można rozpatrywać jako strategię poprawy jakości życia w granicach wyznaczonych przez odporność systemu przyrody na antropopresję. Strategia ta obejmuje wymienione wcześniej trzy płaszczyzny, stanowiące podstawowe wyznaczniki rozwoju zrównoważonego. Czyli grupę wyznaczników ekonomicznych, społecznych oraz środowiskowych[44]. Wskaźniki z pierwszej grupy skupiają się na konieczności dążenia do rozwoju gospodarczego. Należą tutaj przede wszystkim: zmiany modelu konsumpcji i produkcji, zasoby oraz mechanizmy finansowe, współpraca międzynarodowa. W wymiarze społecznym wyznaczniki rozwoju zrównoważonego sprowadzają się do zagwarantowania ładu społecznego poprzez zaspokajanie potrzeb ludzi oraz zapewnienie im równych szans rozwoju. Są to m.in. wskaźniki: zdrowia publicznego, bezrobocia, ubóstwa, wykluczenia społecznego, starzenia się społeczeństwa. Z kolei wyznaczniki środowiskowe diagnozują problemy środowiskowe oraz określają metody ich rozwiązania w perspektywie długiego okresu czasu. Są to przykładowo wskaźniki:

44 T. Borys (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju…*

zmian klimatycznych, zagrożenia bioróżnorodności, odpadów, degradacji gleb itp.

Obok wymienionych wyznaczników do determinantów poprawy jakości życia należy zaliczyć świadomość społeczno-ekologiczną, a także system wartości. W przypadku świadomości znaczenie mają zachowania społeczne i rynkowe, kreowanie potrzeb. Sformułowana została m.in. teza, że poziom rozwoju gospodarczego społeczeństwa wpływa na stan jego świadomości ekologicznej. Natomiast hierarchia wartości jest określana na podstawie postaw, sądów, wyboru kryteriów wartościowania. Przeważnie w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo docenia się realizację potrzeb niematerialnych (duchowych, walorów przyrodniczych). Z kolei dla społeczeństw biednych większą rangę zyskują potrzeby socjalno-bytowe.

Należy podkreślić, że zasadniczym celem rozwoju zrównoważonego jest stała poprawa życia społeczeństwa przy odpowiednim ukształtowaniu ludzkich zachowań w środowisku przyrodniczym. W ten sposób realizację rozwoju zrównoważonego zapewni zastosowanie w polityce każdego państwa szeregu zasad. W literaturze przedmiotu podkreśla się praktyczne znaczenie 17 zasad polityki ekologicznej. W tej obszernej grupie zaleceń znajdują się m.in. zasady: a) równorzędności polityki ekologicznej, gospodarczej i społecznej; b) harmonizacji (równowagi) procesów gospodarczych z procesami przyrodniczymi; c) likwidacji zanieczyszczeń u źródła (program czystszej produkcji, zamknięte obiegi technologiczne, stosowanie recyklingu, instalowanie urządzeń ochronnych wychwytujących i neutralizujących zanieczyszczenia); d) powszechności ochrony, wykluczającej jakiekolwiek odstępstwa od obowiązku podejmowania przedsięwzięć ochronnych; e) jednakowego prawa wszystkich podmiotów (osób prawnych i fizycznych) do korzystania ze środowiska; f) uspołecznienia w procesie kreowania oraz realizacji polityki ekologicznej państwa (wiąże się z nią stworzenie warunków do kształtowania świadomości i wrażliwości ekologicznej, budowania kultury i etyki zachowań wobec środowiska oraz edukacji ekologicznej); g) odpowiedzialności sprawcy („zanieczyszczający płaci", „wspólnej odpowiedzialności").

Można zauważyć, że wdrażanie rozwoju zrównoważonego jest uwarunkowane następującymi czynnikami: świadomością (również edukacją) ekologiczną społeczeństwa i jego gotowością do partycypacji w zarządzaniu krajem, humanizacją gospodarki, ekologizacją procesów gospodarczych uzależnionych od środowiska, zapewnieniem ekologiczno-ekonomicznej efektywności użytkowania zasobów przyrody, analizowaniem ekologicznych skutków zamierzonej działalności gospodarczej na etapie jej programowania i zapobieganiem skutkom negatywnym.

Wymienione zasady realizowane w ramach polityki ekologicznej, także czynniki rozwoju zrównoważonego, zapewne przyczynią się do poprawy jakości życia. Wymuszają one wprowadzenie szeregu zmian w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym. W życiu politycznym oraz gospodarczym zmiany będą dotyczyły: dynamizacji stosunków międzynarodowych, utrzymania ładu społecznego, wzrostu dobrobytu, uwzględniania wpływu każdej inwestycji i działalności na środowisko przyrodnicze. Natomiast w funkcjonowaniu społeczeństwa modyfikacje obejmą przede wszystkim: poziom konsumpcji, wiedzy i aktywności społecznej. Dodatkowo, świadomość społeczna oraz preferowany system wartości będą wpływać na uznanie wartości przyrody i jej zasobów, integrowanie polityki społecznej, gospodarczej i ekologicznej, realizację koncepcji sprawiedliwości oraz pomocniczości.

Czy rozwój zrównoważony, w którym przyjmuje się określone zasady i normy, może być uznany za dobrą (korzystną) strategię poprawy jakości życia ludzi? Niekoniecznie. Czy zatem w ujęciu ogólnym rozwój taki jest korzystny dla jakości życia innych organizmów, ekosystemów, biosfery? Przyjmuje się, że tak.

W wymiarze zewnętrznym, działalność polityczna nie jest nastawiona bezpośrednio na dobro wspólne, prawa ludzkie, poprawę jakości życia ludzi, sprawiedliwość. Celem polityki jest natomiast realizacja interesów ugrupowań społecznych, partii politycznych, państwa. Ponadto, w dobie globalizacji nie można zapominać, że ponadnarodowi i pozapaństwowi aktorzy globalni (m.in. korporacje wielonarodowe, organizacje międzynarodowe, światowe lobby gospodarcze, europejskie interesy polityczne itd.) są zainteresowani uczestniczeniem w nowych strategiach rozwojowych. To strategie uwzględniające zrównoważenie różnych potrzeb, oczekiwań, możliwości, również konkurencyjności biznesowej, konfliktów militarnych, kompromisów, sfer wpływów. W tym celu, kreowany jest nowy model rozwoju zrównoważonego: liberalno-lewicowy, materialistyczno-konsumpcyjny, hedonistyczny, biocentryczny, dehumanizacyjny. Będący jego podstawą relatywizm szczególnie jest widoczny w nowych propozycjach, m.in. ONZ oraz UE, w zakresie definiowania, określania celów oraz strategii rozwoju zrównoważonego.

Strategia rozwoju zrównoważonego

Polityka ochrony środowiska w Polsce oraz prawo w tym zakresie są coraz bardziej dostosowywane do polityki krajów UE. Efektywna współpraca międzynarodowa pozwala na wykorzystanie doświadczeń zdobytych przez inne kraje. Jednocześnie uznanie w 1997 roku w Polsce rozwo-

ju zrównoważonego za zasadę konstytucyjną wymusiło skonstruowanie 16 wojewódzkich strategii rozwoju zrównoważonego. Ich przygotowanie i praktyczne zastosowanie pokazało słabą znajomość paradygmatu rozwoju zrównoważonego na wojewódzkim (także powiatowym i gminnym) poziomie zarządzania.

Zawężając pojęcie rozwoju zrównoważonego do poziomu gminy, należy wyodrębnić trzy sfery: lokalny ekosystem, lokalną społeczność i gospodarkę. Efektem rozwoju lokalnego będzie wówczas proces tworzenia na szczeblu gminy nowych wartości: miejsc pracy, usług i dóbr zaspokajających lokalny i ponadlokalny popyt, także kreowanie nowych i poprawa istniejących walorów użytkowych oraz przyrodniczych gminy. Oznacza to również tworzenie korzystnych warunków dla lokalnej gospodarki wraz z zapewnieniem ładu przestrzennego (przyrodniczego) i społecznego.

Od kilkudziesięciu lat realizowane są próby opracowania wzorcowej koncepcji (strategii) rozwoju zrównoważonego na poziomie gminy. Ze szczególnym zainteresowaniem obserwuje się także praktykę wdrażania strategii takiego rozwoju. Należy podkreślić, że ochrona środowiska przyrodniczego jest jednym z elementów składających się na zakres działania gminy. Funkcjonowanie gminy obejmuje różne sfery życia społecznego, co uwzględnia się w gminnych opracowaniach strategiczno-planistycznych. Opracowania takie łączą na szczeblu lokalnym przede wszystkim współzależności społeczne, ekonomiczne i przestrzenne, zaś w mniejszym stopniu wymogi ekologiczne.

Znaczna część podejmowanych działań, realizowanych strategii rozwoju zrównoważonego, programów ochrony środowiska, edukacji ekologicznej itp. jest jednak nieprzemyślana, pozorowana. Przeważnie ma charakter fakultatywny, bierny, nieefektywny, nieodpowiedzialny. Najczęściej strategie takie były (i niestety są nadal) kojarzone z wąsko rozumianą ochroną środowiska[45]. Podobna sytuacja występuje w odniesieniu do strategii regionalnych.

W strategii rozwoju zrównoważonego ważne jest dążenie do osiągnięcia trwałego rozwoju społecznego i gospodarczego poprzez wyko-

45 Strategia rozwoju zrównoważonego zawiera szereg celów, trudnych do realizacji w Polsce. Są to m.in.: 1) reforma polityki rolnej, 2) nowa polityka wodna, 3) zminimalizowanie ruchu samochodowego i urbanizacji, 4) utworzenie sieci obszarów chronionych, 5) edukacja ekologiczna. W tym miejscu można podkreślić, że praktyczne wdrażanie rozwoju zrównoważonego w gminie jest determinowane kilkoma czynnikami, przede wszystkim: stanem równowagi między gospodarką, środowiskiem i społeczeństwem oraz świadomością (również edukacją) ekologiczną władz samorządowych i mieszkańców, ich gotowością do partycypacji w zarządzaniu gminą. Należy dodać, że strategia rozwoju zrównoważonego zostanie zre-

rzystanie geograficznego położenia regionu oraz jego walorów przyrodniczych. Wskazane jest, by w priorytetach rozwojowych znalazła się m.in. poprawa kondycji ekologicznej środowiska, zaś ochrona środowiska powinna być preferowanym kierunkiem inwestycji. Chcąc zapewnić właściwą realizację strategii rozwoju zrównoważonego, należy spełnić przynajmniej dwa warunki. Pierwszy łączy się z trafnym określeniem, w jaki sposób warunki geopolityczne można wykorzystać do praktycznego zastosowania idei rozwoju zrównoważonego. Warunek drugi dotyczy konieczności zrozumienia rangi społeczności lokalnej podczas konstruowania, a potem wdrażania celów strategii rozwoju zrównoważonego[46].

Realizacja strategii rozwoju zrównoważonego odnosi się w praktyce do reorganizacji w wymiarze lokalnym (gminnym) oraz krajowym m.in.

alizowana przez gminę tylko wówczas, gdy użyte zostaną odpowiednie narzędzia prawne, ekonomiczne i organizacyjne. Należą do nich przede wszystkim: efektywna struktura organów zarządzających ochroną środowiska, mechanizmy ekonomiczne wymuszające i wspierające działalność inwestycyjną służącą ochronie przyrody, skuteczne prawo ekologiczne wraz z systemem kontroli jego przestrzegania. Dobre współrządzenie zapewni gminie sprawna administracja, partnerstwo w rozwiązywaniu problemów oraz efektywna współpraca między władzami a mieszkańcami. Podstawą dialogu społecznego powinno być ponadto sprawne zarządzanie strategiczne wspólnymi celami na przyszłość i wreszcie wspólna odpowiedzialność za jakość życia i jakość środowiska. Szczególnie poprawnie skonstruowane plany rozwoju zrównoważonego na poziomie gminy wpłyną na jakość środowiska oraz świadomość ekologiczną mieszkańców, w konsekwencji zaspokoją ich potrzeby. Natomiast prawidłowe ułożenie relacji społeczeństwa i gospodarki względem przyrody rozwiąże także lokalne problemy ochrony środowiska oraz zagwarantuje stabilizację ekonomiczną gminy.

46 Mieszkańcy powinni odczuwać korzyści oraz dumę z faktu egzystencji np. na terenie objętym ochroną prawną. W tym celu wskazane będzie zorganizowanie mechanizmów gospodarczych pozwalających na zagwarantowanie społeczności lokalnej odpowiedniego poziomu dobrobytu. Przykładowo, realizacja funkcji turystyczno-wypoczynkowej nie powinna ograniczać się tylko do udostępnienia przybyszom szlaków turystycznych czy bazy noclegowej z lokalnymi atrakcjami. Ważne jest kreowanie takich form wypoczynku i ruchu turystycznego, które nie kolidują z funkcją ochrony zasobów przyrodniczych. Jednocześnie należy umożliwić realizację działalności gospodarczej zgodnej z koniecznością ochrony przyrody i ekonomicznie opłacalnej. Pozytywną formą będzie zorganizowanie np. turystyki skierowanej do konkretnych odbiorców (dzieci, rodzin, osób samotnych itp.), konkurencyjnej względem innych form rekreacji. Funkcję turystyczno-wypoczynkową można oczywiście połączyć z funkcją naukowo-dydaktyczną, kulturową itp. Inną ciekawą propozycją może być stworzenie np. gospodarstwa biodynamicznego czy gospodarstwa ekologicznego połączonego z promowaniem regionalnego budownictwa, strojów, obyczajów, upraw rolnych oraz przygotowywania potraw i przetworów. Podobnie obszary przygraniczne mogą stać się wzorcowymi terenami dla praktycznej realizacji założeń rozwoju zrównoważonego. Oczywiście rzeczywista realizacja rozwoju

następujących dziedzin: wzrostu lesistości, ochrony terenów wodno-błotnych, poprawy stanu czystości wód powierzchniowych, produkcji bezpiecznej żywności, ustabilizowania ruchu samochodowego, ograniczenia rozprzestrzeniania się urbanizacji.

Peter Singer stworzył w 1979 roku podwaliny pod tzw. „etykę praktyczną", którą określał jako „utylitaryzm preferencyjny"[47], nazywany inaczej „utylitaryzmem ekonomicznym". Trzy lata wcześniej opublikował on inną książkę – *Wyzwolenie zwierząt* – dającą podstawy etyki uwzględniającej prawa zwierząt. W publikacji zawarł tezę, że bycie „istotą ludzką" w aspekcie biologicznym nie wiąże się z prawem do wyjątkowego traktowania człowieka ani z jego absolutnym prawem do życia. Ponadto, proponuje tzw. indykatory „bycia osobą" (np.: samoświadomość, samokontrola, empatia, zdolność komunikacji, ciekawość)[48]. Taki sposób rozumowania uniemożliwiają przypisanie człowiekowi godności oraz uznania go za osobę ludzką, co ma praktyczne konsekwencje (np. aborcję, eutanazję, eugenikę). Przenosi się to na etykę interesu. Przekonania dotyczące utylitaryzmu preferencyjnego Singer uzyskał dzięki poglądom Jeremy'ego Benthama oraz Johna Stuarta Milla. W tej odmianie utylitaryzmu dąży się do maksymalnego oraz nieograniczonego realizowania preferencji, czyli życzeń ocenianych wg ustalonych punktów widzenia[49]. Kolejnym skutkiem poglądów Singera stały się modyfikacje w definiowaniu oraz określaniu celów rozwoju zrównoważonego.

Zmiany w definicji rozwoju zrównoważonego

W latach 80. XX wieku, wraz z rozwojem ruchu ekologicznego, szczególnie ukierunkowanego na ekologię głęboką, biocentryzm, ekofeminizm

zrównoważonego ma mieć miejsce nie tylko w pasie przygranicznym, ale także na terenie państw graniczących ze sobą. Wiele założeń znajdujących się w strategii rozwoju zrównoważonego przygotowanej na potrzeby obszaru pogranicza może zostać zrealizowanych przez społeczność lokalną, dlatego niewłaściwe jest pomijanie lub marginalizowanie wpływu społecznego mieszkańców tego obszaru. Wdrażanie strategii rozwoju zrównoważonego będzie można uznać za efektywne, gdy społeczności lokalne będą mogły przedstawić swoje pomysły, postulaty oraz zgłosić wątpliwości i oczekiwania, które zostaną uwzględnione w praktyce, przynosząc konkretne korzyści przede wszystkim ludziom mieszkającym na tym terenie. Przedstawiając społeczności lokalnej różne formy aktywności społeczno-gospodarczej, dostosowanej do wymogów funkcjonowania obszaru przygranicznego, można umożliwić im poprawę sytuacji ekonomicznej i jednocześnie usprawnić praktyczne realizowanie zasad rozwoju zrównoważonego.

47 P. Singer, *Practical ethics*, Cambridge 1979.

48 Bohdanowicz, *Od etyki godności osoby do etyki interesu…*, s. 102

49 P. Singer, *Practical ethics…*

itp. orientacje, zaczęto zmieniać sposób patrzenia na potrzebę ochrony środowiska przyrodniczego, rozwój zrównoważony, edukację ekologiczną, budowanie społeczeństwa ekologicznego. Przedstawiane propozycje zachęcały do odmiennego sposobu myślenia, przyjmowania moralnych nakazów, praktycznego wdrażania konkretnych programów, strategii itd. Zaczęto przenosić akcenty określone w zasadach etyki społecznej i jej części – etyki życia gospodarczego, także etyki politycznej, na światopogląd oraz ideologie spójne z biocentryzmem, bioregionalizmem, innymi radykalnymi nurtami ekologicznymi[50].

Taką zmianę kierunków w rozwoju zrównoważonym umożliwiły m.in. wcześniejsze poglądy materialistów, marksistów, także liberałów. Warto zwrócić uwagę na liberałów, którzy uznali, że „Ziemia jest komfortowym statkiem kosmicznym", na którym wspólnie pracują szczęśliwi członkowie załogi. Jednocześnie, autorzy tej metafory uznali, że zasoby świata powinny być wspólne oraz, że każdy powinien mieć do nich dostęp. Garrett Hardin zauważył, że pokusa szybkiego i krótkoterminowego zysku doprowadzi do zaniku potrzeby dobrowolnego ograniczania się (ponieważ „zasoby Ziemi są niewyczerpywane", niczym „niekończący się róg obfitości"), czego następstwem jest szybko następujące dewastacja, degradacja, kryzys (nawet katastrofa, upadek cywilizacji). Ten proces Hardin nazwał „tragedią wspólnego pastwiska". W odpowiedzi na liberalny obraz sformułował w 1974 roku metaforę „Ziemi jako szalupy ratunkowej"[51]. Krytycy tzw. etyki szalupy ratunkowej zwrócili uwagę na niehumanitarność, niemoralność, brak współczucia, empatii[52].

Na podstawie definicji z raportu Brundtland oraz określeń występujących w literaturze przedmiotu należy przyjąć, że koncepcja zrównoważonego rozwoju oznacza taki przebieg rozwoju społecznego, gospodarczego i infrastruktury na danym terenie, który nie narusza w istotny i nieodwracalny sposób środowiska przyrodniczego. Podstawową siłę sprawczą tak rozumianego rozwoju zrównoważonego stanowią mechanizmy rynkowe, prawa rządzące zachowaniami społecznymi oraz prawa związane z warunkami przyrodniczymi. W ujęciu pragmatycznym rozwój ten będzie rezultatem pozytywnych zmian w poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego, które nie naruszają jakości środowiska przyrodniczego.

Zgodnie z rozwiązaniami przyjętymi na „Szczycie Ziemi" w Rio de Janeiro w 1992 roku poszczególne państwa uczestniczące w konferen-

50 Interesujący obraz sytuacji w tym zakresie przedstawił Dawid Peterson del Mar; zob. tegoż, *Ekologia*, przeł. J. Karłowski, Poznań, 2010, s.167–193.

51 G. Hardin, *Living on a lifeboat*, „BioScience" 1974, 24(10), s. 561–568.

52 B. Dupre, *Etyka szalupy ratunkowej*, [w:], tegoż, *Etyka. 50 idei, które powinieneś znać*, Warszawa 2021, s. 225–228.

cji zobowiązały się do opracowania modeli krajowych oraz lokalnych strategii rozwoju zrównoważonego. Ich podstawę stanowiły założenia dotyczące: dbałości o środowisko przyrodnicze, ekonomicznego postępu oraz kształtowania świadomości ekologicznej społeczeństwa wraz z edukowaniem ekologicznym. Dodatkowo zwrócono uwagę na potrzebę uwzględnienia inicjatyw oddolnych, dających podstawę społecznościom lokalnym do zmodyfikowania dotychczasowych kierunków rozwojowych oraz stylu życia na „ekologiczne", czyli zgodne z zasadami rozwoju zrównoważonego. Tak sformułowane założenia w zakresie rozwoju zrównoważonego przejęła Unia Europejska.

Rozwój zrównoważony stanowi obecnie podstawową regułę stosunków międzynarodowych. Należy do kanonu polityki Unii Europejskiej. W preambule Konstytucji Unii Europejskiej znajduje się następujący zapis: „Unia dąży do wspierania zrównoważonego i samopodtrzymującego rozwoju"[53]. Konstytucja UE zwraca zatem uwagę na dwie cechy rozwojowe: zrównoważenie i samopodtrzymywanie. Uwzględnia je przy określaniu celów rozwojowych Unii. Tym samym europejska dyrektywa konstytucyjna oznacza, że Polska ma działać na rzecz zrównoważonego rozwoju Europy i świata. Oprócz tego w dziedzinie ochrony środowiska Polska powinna posługiwać się zasadą rozwoju zrównoważonego (samopodtrzymującego).

Koncepcja rozwoju zrównoważonego ma wprowadzić równowagę w poszanowaniu środowiska przyrodniczego, antropogenicznego (w tym ekonomicznego) oraz ludzkiego. W większości interpretacji terminu „rozwój zrównoważony" autorzy koncentrują się na przedsięwzięciach, których celem będzie ochrona środowiska przy utrzymaniu określonego tempa wzrostu gospodarczego. Inne ujęcia przyjmują postulaty ograniczenia wzrostu produkcji materialnej. Konsekwencją obydwu typów definicji rozwoju zrównoważonego są idee społeczeństwa poszanowania zasobów naturalnych (przyrody, środowiska) uwzględniające tzw. „kodeksy rozwoju zrównoważonego".

Dokumenty, apele, strategie, które wzywają ludzi do przeciwdziałania dewastacji środowiska przyrodniczego, powstrzymania kryzysu społeczno-ekologicznego, wdrożenia rozwoju zrównoważonego będą miały sens wówczas, gdy będą dotyczyć nie tylko elementów zewnętrznych otoczenia (ograniczenia eksploatacji dóbr, recyklingu, edukacji ekologicznej itp.), ale przede wszystkim sfery moralno-społecznej ludzi. Kolejna cześć artykułu zwraca uwagę na propozycje dotyczące kierunków rozwoju zrównoważonego oraz ich zróżnicowanych i połączonych skutków.

53 T. Borys (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju...*, s. 57–58.

Proponowane kierunki rozwoju zrównoważonego oraz ich skutki polityczne, społeczne, gospodarcze i przyrodnicze

Na podstawie regulacji prawnych oraz dokumentów z zakresu polityki ekologicznej można wskazać główne kierunki działań Unii Europejskiej na rzecz rozwoju zrównoważonego[54]. Stanowią je m.in.: 1) racjonalne gospodarowanie zasobami środowiska przyrodniczego (jako podstawa rozwoju społeczno-gospodarczego oraz życia biologicznego ludzi na Ziemi); 2) ochrona i poprawa jakości środowiska (ze szczególnym uwzględnieniem ochrony zdrowia człowieka przed zagrożeniami i uciążliwościami); 3) zachowanie stanu przyrody (ochrona zachowawcza, konserwatorska); 4) ochrona środowiska przed nadzwyczajnymi zagrożeniami (np.: awariami obiektów, katastrofami, klęskami żywiołowymi).

Niezależnie od specyfiki poszczególnych krajów polityka rozwoju zrównoważonego / ochrony środowiska realizowana jest w ramach Unii Europejskiej z wykorzystaniem określonych strategii. Zazwyczaj mamy do czynienia z dwoma głównymi kierunkami polityki: z jednej strony – zwiększanie możliwości produkcyjnych i absorpcyjnych środowiska, natomiast z drugiej strony – zmniejszenie szkodliwej presji wywieranej na środowisko przez gospodarkę. Odpowiadają im następujące modelowe strategie:

1) zagospodarowania przestrzennego, z szerokim uwzględnieniem ochrony przyrody i jej zasobów (Polska);

2) zmian w strukturze produkcji – wypieranie technologii „brudnych" przez technologie mniej szkodliwe dla środowiska przyrodniczego. W ten sposób integruje się podejście ukierunkowane na konsumenta z przyjazną dla środowiska modernizacją technologii produkcyjnych (kierunek ten jest silnie reprezentowany przez niemieckie instytuty badawcze, np. w Heidelbergu i Wuppertalu);

3) zmian w strukturze konsumpcji – zmierza do zmniejszenia ilości odpadów oraz produktów negatywnie wpływających na otoczenie (kraje UE);

4) obustronnych korzyści (strategia podwójnie wygrywająca) – została spopularyzowana przez organizacje międzynarodowe. Przykładem działań przynoszących dwustronne korzyści jest eliminowanie z życia gospodarczego nieefektywnych subwencji wspierających nadmierne użytkowanie zasobów przyrody;

5) inwestycji zintegrowanych (recyrkulacji) – ma na celu ograniczenie szkodliwego oddziaływania na środowisko przyrodnicze poprzez

54 R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej w zarysie*, Toruń 1999, s. 128.

tworzenie produkcyjnych obiegów zamkniętych (odpad w jednym procesie produkcji/konsumpcji staje się surowcem w innym procesie);

6) nakładów – to propozycja obniżenia w wymiarze globalnym wodochłonności, materiałochłonności i energochłonności w krajach najbardziej rozwiniętych gospodarczo.

Oprócz wymienionych wyżej strategii warto zwrócić dodatkową uwagę na dwie międzynarodowe propozycje w zakresie rozwoju zrównoważonego: „mnożnik 4" oraz „Weberian State 4.0".

Weizsäcker i Lovins przedstawili w 1995 roku koncepcję mnożnika 4. Mnożnik 4 oznacza podwójny dobrobyt oraz dwukrotnie mniejsze zużycie zasobów przyrodniczych poprzez wzrost produktywności materiałów. Można to zobrazować jako np. uzyskanie z jednej baryłki ropy naftowej czterokrotnie więcej bogactwa. Autorzy koncepcji udowadniali (na podstawie 50 przykładów nowych technologii, które szczegółowo przedstawili), że najpóźniej do 2015 roku konieczne będzie przyjęcie proponowanych rozwiązań technicznych, także ekonomicznych oraz filozoficznych[55].

Mnożnik 4 stanowi rozwinięcie idei zrównoważonego rozwoju jako konkretna propozycja. Jej podstawowym założeniem jest konieczność wzrostu produktywności zasobów, m.in.: w budownictwie (np. okna izolujące), redukcji zużycia energii (np. żarówki energooszczędne), oszczędności wody (np. zastosowanie tzw. szarej wody do spłukiwania toalet), w transporcie (np. transport szynowy)[56].

Koncepcja Weberian State 4.0[57] to propozycja funkcjonowania administracji publicznej w odniesieniu do zrównoważonego rozwoju regionalnego oraz edukacji ekologicznej. Fundamentalną podstawę tej koncepcji stanowi prawo rozwoju zrównoważonego. Jednocześnie, poprzez zastosowanie administracji inteligentnej, wpisuje się ona w warunki czwartej rewolucji przemysłowej. Specyfiką powyższej propozycji jest zwrócenie szczególnej uwagi na potrzebę rozwoju obszarów wiejskich, w tym aktywizacji lokalnych społeczności.

Skutki zaproponowanych przedsięwzięć oraz innowacji są w dużej mierze korzystne społecznie, politycznie, także gospodarczo i przyrodniczo. Jednak przyjęte 27 lat temu praktyczne wdrażanie rozwoju zrównoważonego w różnych sektorach działalności gospodarczej i życia społecznego ludzi na świecie nie zostało powszechnie zaakceptowane i zrealizowane.

---

55 S. Kozłowski, *Założenia mnożnika cztery*, [w:] *Wokół mnożnika cztery*, red. S. Kozłowski, Z. Wróblewski, Lublin 2000, s. 7.

56 Tamże, s. 8–10.

57 M. Szewczak, I. Szewczak, *Zrównoważony rozwój regionalny a koncepcja Weberian State 4.0*, Lublin 2020.

W Polsce rozwój zrównoważony jest normą konstytucyjną. W Konstytucji RP z 1997 roku paradygmat rozwoju zrównoważonego został zapisany w art. 5. Oznacza to, że zrównoważony rozwój powinien być wprowadzony na wszystkich poziomach zarządzania krajem. Ważnym instrumentem zarządzania polityką rozwoju regionalnego jest obecnie, przyjęta w 2017 roku, *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*.

Wejście Polski do Unii Europejskiej wiązało się z licznymi trudnościami gospodarczymi, napięciami społecznymi itp. Odsuwały one na dalszy plan realizowanie rozwoju zrównoważonego (bazującego na personalizmie). W zamian wzrosło zainteresowanie konsumpcjonizmem, bogaceniem się, osłabła wola polityczna w kwestii ochrony środowiska. Należy również wspomnieć o braku odpowiedzialnej edukacji ekologicznej społeczeństwa na wszystkich szczeblach nauczania. Zasada rozwoju zrównoważonego stała się instrumentem retorycznym, którym zaczęto posługiwać się (i tak samo jest dzisiaj), gdyż tego oczekiwała Unia Europejska[58].

W dominującym w Polsce dyskursie na temat polityki ochrony środowiska, polityki rozwoju zrównoważonego obecne są dwie grupy poglądów: neoliberalizm i postkolonializm. W pierwszym przypadku liczy się prymat polityki wzrostu, w oparciu o instrumenty wolnego rynku (szczególnie – przestrzeń negocjacji w zakresie prywatnych preferencji) oraz dyktat Brukseli (Berlina, Paryża, także Moskwy)[59]. W drugiej sytuacji Polska jest traktowana (np. w UE) jako państwo rozwijające się (gospodarczo „niedorozwinięte"), postkolonialne, którym „należy opiekować się", narzucając rozwiązania niekorzystne dla kraju (korzystne dla Niemiec, Francji)[60].

Rozwiązań w kwestiach związanych z kryzysem społeczno-ekologicznym powinniśmy szukać we wszystkich sferach funkcjonowania społeczeństwa. Powszechnie przyjmuje się, że strategia rozwoju zrównoważonego zostanie zrealizowana wówczas, gdy użyte zostaną odpowiednie narzędzia prawne, ekonomiczne i organizacyjne. Należą do nich przede wszystkim[61]: efektywna struktura organów zarządzających ochroną środowiska, mechanizmy ekonomiczne wymuszające i wspierające działalność inwestycyjną służącą ochronie przyrody, skuteczne prawo eko-

58 E. Bendyk, *Ekologia polityczna dla Polski, czyli w stronę zielonego okrągłego stołu*, [w:] *Ekologia. Przewodnik krytyki politycznej*, Warszawa 2009, s. 427–428.

59 Przejawami wspomnianego dyktatu są m.in.: cele rozwoju zrównoważonego, pakiet klimatyczno-energetyczny.

60 E. Bendyk, *Ekologia polityczna dla Polski…*, s. 428.

61 M. Nowicki, *Strategia ekorozwoju Polski*, Warszawa 1993, s. 145.

logiczne wraz z systemem kontroli jego przestrzegania. Do wiodących instrumentów społeczno-gospodarczych zrównoważonego rozwoju należą: a) reforma prawa ekologicznego, b) kontrola przestrzegania prawa, c) mechanizmy ekonomiczne (gromadzenie funduszy na ochronę środowiska, system bodźców ekonomicznych, d) współpraca z zagranicą, e) działalność organizacji rządowych i pozarządowych.

Coraz częściej ryzyko środowiskowe, szczególnie zależność rozwoju społeczno-gospodarczego od paliw kopalnych, staje się ryzykiem ekonomicznym. Wyczerpywanie się zasobów węgla, ropy naftowej, innych surowców, coraz wyższy koszt ich wydobycia (i finalnie cena detaliczna), ponadto system handlu emisjami wraz z wygórowanymi limitami oraz rosnącymi cenami uprawnień do emisji dwutlenku węgla, przyspieszają proces transformacji gospodarki oraz społeczeństwa w kierunku rozwoju zrównoważonego. Tworzone są sytuacje, w których podatki ekologiczne, technologie środowiskowe, alternatywne źródła energii, usługi ekologiczne, ekobiznes, zielone miejsca pracy itp. stają się codziennością.

Polityka wraz z regulacjami prawnymi mają zagwarantować odpowiednie cele rozwojowe oraz ramy działania. Nie można w nich pomijać regulacji w zakresie ryzyka dla zdrowia, praw socjalnych, ochrony środowiska. Określanie wyznaczników, norm, poziomów zrównoważonego rozwoju, odpowiedzialne korzystanie z zasobów przyrody, wprowadzanie ograniczeń w ich eksploatacji, poprawianie jakości życia ludzi (także przyrody) nie może pomijać principiów wskazanych w etyce społecznej i politycznej.

Charakterystyka rozwoju zrównoważonego w aspekcie etyki społecznej oraz politycznej

W drugiej połowie ubiegłego stulecia uwidoczniły się konsekwencje niezrównoważonego rozwoju. Był to rozwój zasobochłonny, ekstensywny i nieefektywny. Generował on proces wzmożonej degradacji środowiska przyrodniczego, hamując jednocześnie możliwości gospodarki narodowej, także możliwości związane z aspektami rozwoju społecznego (m.in. pielęgnowanie wartości duchowych). Odpowiedzią na niekorzystne zmiany powszechnie obserwowane w warunkach życia człowieka było pojawienie się idei związanych z równoważeniem walorów ekonomicznych i społecznych w odniesieniu do przyrody – koncepcja rozwoju zrównoważonego.

Dzisiaj istnieją skuteczne sposoby oraz środki wprowadzania ekologicznych (zrównoważonych) wymogów do prawodawstwa, działalności politycznej, ekonomii gospodarki rynkowej, edukacji itd. Można zasto-

sować podatek środowiskowy, przepisy dotyczące odpadów, recyklingu, reglamentowania wody pitnej, korzystania z pojazdów samochodowych. Dodatkowo można przyjąć konkretne zakazy, np. dotyczące wytwarzania lub używania określonych produktów (plastikowych słomek, azbestu, samochodów spalinowych itp.). Wymienione przykładowe środki i regulacje wybierają politycy, dostosowując je (w różnym stopniu) do realiów ekonomicznych, społecznych oraz przyrodniczych. Politycy mogą także popierać (lub nie) inwestycje proekologiczne, dążyć do rozwiązania problemów środowiskowych, modyfikować potrzeby dalszego rozwoju technicznego, odchodzić od nadprodukcji, wprowadzać innowacje prośrodowiskowe, promować biodynamiczną uprawę roślin, rolnictwo ekologiczne itd.

Powyższe oznacza, że problematyka rozwoju zrównoważonego może być rozpatrywana z różnej perspektywy badawczej. Szczególną rangę ma perspektywa odnoszona do polityki ekologicznej w wymiarze etyki społecznej oraz politycznej. W dziedzinie polityki ekologicznej realizującej strategie rozwoju zrównoważonego uwidacznia się bowiem wzajemna zależność pomiędzy etyką indywidualną a grupową, również między etyką społeczną i polityczną.

Obowiązek dbałości o przyrodę wyrażony został m.in. w Konstytucji RP. Oznacza on m.in., że wszyscy mieszkańcy kraju muszą odpowiedzialnie wypełniać przypisane im role i zobowiązania. To odpowiedzialność za: 1) siebie, swoje słowa, podjętą aktywność (rodzinną, towarzyską, zawodową); 2) drugiego człowieka (w rodzinie, po sąsiedzku); 3) zwierzęta (domowe i gospodarskie); 4) uprawy rolne, leśne, w przydomowych ogródkach; 5) zgromadzony majątek (ruchomości oraz nieruchomości); 6) sposób odpoczywania biernego i aktywnego (rekreacyjnego, turystycznego) w domu, poza nim; 7) najbliższą okolicę, także miejsca odległe, w których przebywamy itd.

Obecnie trwa czwarta rewolucja przemysłowa, którą charakteryzuje m.in. komputeryzacja życia, rozpowszechnienie technik informatycznych, rozwój biotechnologii oraz inżynierii genetycznej. Generuje ona różne szanse przyspieszenia tempa wzrostu, rozwoju społeczno-gospodarczego. Z drugiej strony pogłębia się współczesny kryzys społeczno-ekologiczny, sprzęgnięty z kryzysem wartości i przekonań określających sens życia i sposób bycia we wszechświecie. Wymienione sytuacje (rewolucja internetowa, kryzysy) stanowią zagrożenia, wywołując „destrukcję człowieczeństwa". Dlatego – zdaniem Benedykta XVI – elementem nie tylko użytecznym, ale koniecznym dla zapewnienia jakości życia, zbudowania dobrego społeczeństwa oraz prawdziwego, integral-

nego (zrównoważonego) rozwoju ludzkiego staje się przyjęcie wartości chrześcijańskich (uniwersalnych wartości etycznych).

Aktywność społeczna na rzecz rozwoju zrównoważonego jest wolą działania dla dobra wspólnego (w tym – dla dobra środowiska przyrodniczego). Postawę tę ma dopełniać sprawiedliwość społeczna, solidarne współdziałanie, odpowiedzialność, społeczny dialog i kompromis, wzajemne zrozumienie, życzliwość[62]. Szczególnym przejawem aktywności społecznej powinna być zasada pomocniczości, ściśle powiązana z zasadą solidarności.

Podsumowanie

Analizy przeprowadzone w artykule uprawniają do przyjęcia tezy, że „współczesne międzynarodowe trendy rozwoju zrównoważonego, w praktycznym zastosowaniu nie zabezpieczą jakości życia ludzi, ponieważ są w sprzeczności z zasadami etyki społecznej oraz politycznej".

Jej zweryfikowanie umożliwiło udzielenie odpowiedzi na przyjęte w artykule pytania szczegółowe. W związku z tym należy stwierdzić:

I. Jakość życia człowieka jest uwarunkowana m.in. ogólną jakością życia, materialnymi warunkami egzystencji, poczuciem zdrowia fizycznego i psychicznego, stopniem bezpieczeństwa, poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, możliwościami technologicznymi. Propozycje ONZ w zakresie pomiaru warunków życia ludzi, także określenie jakości ich życia, przeważnie ograniczają się do trzech grup mierników: 1) trwania życia ludzkiego, z oszacowaniem warunków życia; 2) poziomu dochodu narodowego, z trendami rozwojowymi; 3) możliwości konsumpcyjnych różnych dóbr (materialnych i niematerialnych), łączonych z zadowoleniem.

W trosce o jakość życia państwa zostały zobligowane do stworzenia struktur politycznych, ekonomicznych i prawnych, dających gwarancję realizacji prawa człowieka do środowiska przyrodniczego, podobnie pozostałych praw gospodarczych, społecznych i socjalnych. Dlatego uznano, że konieczne jest ukształtowanie modelu rozwoju społeczno-gospodarczego (zrównoważonego), który nie będzie niszczyć środowiska przyrodniczego. Przyjęto także, że poprzez wyeliminowanie zagrożeń związanych z kryzysami społeczno-gospodarczymi i jednoczesne minimalizowanie szkód ekologicznych możliwe będzie zagwarantowanie bezpiecznego rozkwitu cywilizacyjnego.

62 St. Kowalczyk ks., *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Lublin 1994, s. 206.

Jednostronne, materialne potraktowanie jakości życia ludzi przyczynia się do narastania różnic w warunkach życia, także w możliwościach rozwojowych między krajami, nie likwidując problemu wykluczenia (społecznego, cyfrowego itp.), marginalizacji społecznej, migracji ekonomicznych itd. „Lekarstwem" ma być nowy model człowieka. Podstawowym wyznacznikiem człowieka (np. ekologicznego) będzie styl życia oparty na: wstrzemięźliwości, samoograniczeniu (do niezbędnego minimum) konsumpcji dóbr materialnych, hedonizmie, różnorodności (światopoglądów, wartości, potrzeb, doznań, ale także np. płci). Niestety, odpowiedzialność oraz szacunek (dla drugiego człowieka) są pomijane lub marginalizowane. Tymczasem odpowiedzialność za człowieka i za przyrodę kształtuje się w rodzinie, następnie w szkole, społeczności lokalnej, na poziomie narodowym i ogólnoludzkim. Szczególna odpowiedzialność za środowisko przyrodnicze oraz przyjęte kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego znajduje się po stronie ludzi.

II. Praktyczne rozwiązania w wymiarze przyrodniczym, społecznym i gospodarczym, mające na celu poprawienie jakości życia ludzi oraz ekologicznego (zrównoważonego) rozwoju i wzrostu gospodarczego, nie wystarczą, jeżeli nie będzie się uwzględniać zasad personalizmu i odpowiedzialności. Oznacza to odejście od doraźności potrzeb i celów. W zamian niezbędne jest kształtowanie w społeczeństwie postaw i związanych z nimi hierarchii wartości, rozwijanie świadomości ekologicznej, uwzględnianie w integralnym rozwoju jednostki i społeczeństwa zasady sprawiedliwości oraz pomocniczości.

Ważna jest postawa szacunku dla przyrody. Jednocześnie zwraca się uwagę, że bezmyślność, dowolność w korzystaniu z zasobów przyrody, również krótkowzroczność i nieodpowiedzialność nie przyczynią się do wyeliminowania zagrożeń w środowisku przyrodniczym. Działania prowadzące do dbałości o przyrodę, wskazane w zasadach etyki społecznej, mają jedynie charakter fakultatywny. Są one traktowane wybiórczo, czasami dopasowywane do przyjętego trendu liberalno-lewicowego. Nakazuje się np. poszanowanie wszelkiego życia (holizm), ale jednocześnie odmawia się godności człowiekowi oraz zagwarantowanego prawa do życia.

Uwzględniając zasady oraz normy etyczne, należy zauważyć, że: 1) zasady (principia) to ogólne orientacyjne wytyczne, ponieważ nie są one konkretnymi dyrektywami działań, mogą być traktowane fakultatywnie; 2) normy są bardziej obligatoryjne, gdyż dotyczą poszczególnych dziedzin i obszarów społecznych, jednak nie wskazują konkretnie, co w danej sytuacji należy czynić, gdyż mają zróżnicowaną obowiązy-

walność, są zmienne, dopuszczają naruszenie (tzw. kontratypy w prawie karnym), a sposób ich realizacji jest uzależniony sytuacyjnie[63].

III. Władza jest zobowiązana do respektowania prawa, które sama ustanowiła. Prawem związany jest także suweren, do czasu, aż w sposób przewidziany w tekście obowiązującej konstytucji nie zostanie ono zmienione[64]. Należy zauważyć, że zasady rozwoju zrównoważonego zostały uwarunkowane ideologicznie, m.in. przez silny nurt ekologizmu, także przez relatywizm, interesy ekonomiczne i polityczne. Zatem potrzebny jest powrót do refleksji politycznej dotyczącej pojęć „dobra wspólnego" i „odpowiedzialności". Należy respektować zasady „personalizmu", „solidarności" oraz „retynizacji". Ta ostatnia zasada dotyczy sieci wzajemnych powiązań i zwraca uwagę na konieczność łącznego traktowania trzech czynników rozwoju (m.in. zrównoważonego): gospodarczego, społecznego i przyrodniczego.

IV. John Stuart Mill stwierdził, że ekonomia polityczna interesuje się zjawiskami społecznymi, będącymi konsekwencją ludzkiej potrzeby bogacenia się. Tym samym abstrahuje od innych potrzeb, motywacji itd.[65] Zdaniem Williama Stanleya Jevonsa wybory konsumpcyjne na rynku mają służyć maksymalizacji szczęścia jednostki. Ekonomiści mają podtrzymywać maksymalizowanie tej szczęśliwości[66]. Tymczasem dobrobyt nie może być mierzony tylko wskaźnikami produkcji oraz konsumpcji czy wyprowadzanego z nich jednowymiarowego, materialnego poziomu szczęścia.

Zasady etyki ekonomii mogłyby korzystnie oddziaływać na rozwój społeczno-gospodarczy. Wobec dominacji ekonomii w życiu publicznym, z jednoczesnym marginalizowaniem kwestii społecznych oraz działań mających na celu dbałość o środowisko przyrodnicze, dostrzega się jednak szereg działań pozorowanych, nawet postawy pozerstwa, hipokryzji. Jeśli producent chce sprzedać produkt „na topie" z zawyżoną ceną, płaci za umieszczenie na opakowaniu przedrostków „eko-", „bio-" oraz wyrazów „bezglutenowy", „ekologiczny", „zgodny ze zrównoważonym rozwojem"[67]. Jednocześnie skład takich produktów, podobnie – sposób

63 B. Sutor, *Etyka polityczna*..., s. 60–62.

64 R. Paczuski, *Ochrona środowiska. Zarys wykładu. Z uwzględnieniem obowiązującego porządku prawnego od dnia uzyskania przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej*, Bydgoszcz 2008, s. 59.

65 J.S. Mill, *Zasady ekonomii* politycznej, Warszawa 1966.

66 W.S. Jevons, *The Theory of Political*, Macmillan and Co., Londyn 2011, http://www.econlib.org/library/YPDBooks/Jevons/jvnPE.html (dostęp: 18.10.2023).

67 Przykładem obłudy w postępowaniu jest np. finansowanie przez Bank Światowy gigantycznych projektów, które niszczą środowisko przyrodnicze, stwierdza

ich przygotowania, transportowania itp., nie spełniają standardów bezpieczeństwa i ochrony środowiska.

Dotychczasowe koncepcje ekonomiczne są nieodpowiednie, wzajemnie się wykluczają oraz są niewystarczające dla świata i poszczególnych państw, które muszą radzić sobie z kryzysem społeczno-ekologicznym, zmianami klimatycznymi, nierównościami społecznymi, gospodarczymi, także z pandemiami, wojnami, innymi problemami i wyzwaniami społeczno-gospodarczo-przyrodniczymi.

V. Zasadę zrównoważonego rozwoju w pierwotnym ujęciu Gro Harlam Brundtland należy rozumieć jako zasadę pragmatyczną, ale także etyczną. Na jej wymiar etyczny wskazują m.in. zasady sprawiedliwości oraz pomocniczości. Liberalno-lewicowe kierunki rozwoju zrównoważonego oraz wykorzystane w związku z tymi propozycjami teorie ekonomiczne przyjmują założenia, które nie uwzględniają wspomnianych zasad, dlatego nie przyczynią się do zabezpieczenia jakości życia ludzkiego oraz jakości środowiska przyrodniczego. Zagadnienie rozwoju zrównoważonego jest w nich traktowane jako kolejny scenariusz na „podbój świata”[68]. Zmianie uległy kierunki transferu dóbr, przyjętego w ekonomicznej zasadzie Pigou-Daltona. Przekształca się bowiem i transferuje dobra środowiskowe (np. drewno tropikalne, wodę pitną, cenne gatunki roślin i zwierząt, kruszec jubilerski, nośniki energii – węgiel, ropę naftową) od tych, którzy mają mniej (m.in. kraje Trzeciego Świata, kraje Europy Środkowo-Wschodniej) do tych, którzy mają więcej (USA, Zachodnia Europa), i jest to preferowane społecznie, politycznie, gospodarczo.

Za pośrednictwem działalności gospodarczej oraz ekonomicznych modeli rozwojowych realizowane jest zjawisko neokolonializmu[69], sprzęgnięte z ekologizmem[70] oraz ekstremizmem ekologicznym[71]. Widoczne jest to szczególnie w sferach: 1) transformacji energetycznej – odejście od paliw kopalnych, to jednocześnie uzależnienie od metali rzadkich oraz energetyki jądrowej[72]; 2) rewolucji cyfrowej – urządzenia

się wówczas, że jest to projekt, inwestycja o „harmonijnym rozwoju”; zob. M. Gell-Mann, *Kwark i jaguar. Przygody z prostotą i złożonością*, Warszawa 1996, s. 449.

68 Szacuje się, że ok. 85% zasobów świata (planety Ziemia) należy do jednej dziesiątej populacji ludzkiej. Jednocześnie, uboższa połowa ludzkości posiada jedynie 1% globalnego bogactwa.

69 Polski postkolonialny neoliberalizm wpisuje się w nową koncepcję zrównoważonego rozwoju.

70 *Ekologizm*, red. M. Marczewska-Rytko, D. Maj, Lublin 2016.

71 E. Posłuszna, *Ekstremizm ekologiczny. Źródła – przejawy – perspektywy*, Warszawa 2012.

72 Metale rzadkie, np. kobalt, ind, wolfram itp., stały się niezbędne do budowania samochodów elektrycznych, paneli słonecznych itp. Koszty ich pozyskania

mobilne itp., „nowinki" technologiczne gwarantujące stałe łącze online, również potrzebują metali rzadkich, ponadto wywołują uzależnienia cyfrowe (fonoholizm, siecioholizm itp.[73]); 3) ukrytej oraz wymuszonej konsumpcji – „mody na ekologię"[74], zmiany nawyków żywieniowych, także stosowania w żywności, kosmetykach oraz lekach, niebezpiecznych (toksycznych, rakotwórczych) dodatków chemicznych[75]; 4) przemiany ekologicznej w społeczeństwach, rozumianej zgodnie z koncepcją liberalno-lewicową – polityka klimatyczna staje się przymusowym dyktatem, np. wykorzystywanym wobec państw UE[76].

VI. Polityczna roztropność nakazuje odpowiedzialność oraz inicjatywę – trzeba harmonizować ekologiczne innowacje z wymogami ekonomiczno-socjalnymi[77]. Kluczem do skutecznej polityki ochrony środowiska przyrodniczego jest m.in. edukacja ekologiczna, umożliwiająca zmianę w materialnej i hedonistycznej hierarchii wartości, ascezę konsumpcji, oszczędne gospodarowanie zasobami planety. Dobrym kierunkiem w działalności politycznej na rzecz rozwoju zrównoważonego, gwarantującego dobrą jakość życia, będzie umożliwienie np.: 1) partycypacji społecznej, dobrowolnych inicjatyw „oddolnych" na rzecz ochrony środowiska „małych ojczyzn"; 2) wychowania oraz edukowania ekologicznego wszystkich grup wiekowych oraz zawodowych.

Pewnym „antidotum", ciekawą propozycją dla poprawy powyższej sytuacji jest koncepcja „ekonomii obwarzanka" Kate Raworth, w której autorka zwraca uwagę na możliwości zaspokajania potrzeb ludzkich

---

i wykorzystania (środowiskowe, gospodarcze, geopolityczne) będą jeszcze wyższe niż pozostanie przy dotychczasowych modelach społeczeństwa przemysłowego. Zwrócił na to uwagę Guillaume Pitron; zob. tegoż, *Wojna o metale rzadkie. Ukryte oblicze transformacji energetycznej i cyfrowej*, przeł. A. Bilik, Warszawa 2018.

73 Obraz fuzji technologii internetowych oraz odnawialnych źródeł energii przedstawia Jeremy Rifkin; zob. tegoż, *Trzecia rewolucja przemysłowa. Jak lateralny model władzy inspiruje całe pokolenie i zmienia oblicze świata*, przeł. A. Olesiejuk, K. Różycka, Katowice 2012. Na problem nowych technologii, sztucznej inteligencji itp. zagadnienia, w kontekście konsekwencji społecznych, gospodarczych, przyrodniczych itd., uwagę zwrócił Klaus Schwab; zob. tegoż, *Czwarta rewolucja przemysłowa*, przeł. A.D. Kamińska, Warszawa 2018.

74 T. Schlossberg, *Ukryta konsumpcja. Wpływ na środowisko, z którego nawet nie zdajesz sobie sprawy*, przeł. A. Halbersztat, Warszawa 2021.

75 M. Adams, *Ukryte toksyny. Żywność, która truje*, przeł. M. Nowak, Kraków 2017; M. Schimmelpfennig, *Niebezpieczne kosmetyki. Jak uniknąć nowotworów, bezpłodności, chorób tarczycy, przedwczesnego starzenia i innych dolegliwości*, Białystok 2019.

76 R. Zawadzki, *Odnawialne źródła władzy. Polityka klimatyczna jako oręż podboju świata*, Warszawa 2023.

77 B. Sutor, *Etyka polityczna…,* s. 353.

z uwzględnieniem możliwości przyrodniczych planety Ziemia[78]. Niezbędna stanie się strategia umiaru – ograniczania ekspansji, potrzeb, konsumpcji, odejścia od masowej produkcji, przyjęcia postawy *no waste*, zastosowania recyklingu. Na nowo trzeba będzie zdefiniować i określić preferencje wartości „mieć" oraz „być".

W pierwszej wersji idei rozwoju zrównoważonego, przedstawionej przez Brundtland, została zwrócona uwaga na trzy jego warunki, zapewniające wspólny dobrostan ludzkości, dobrą strategię poprawy jakości życia. Pierwszy warunek dotyczy podstawy społecznej[79] – to tutaj są wyznaczane najważniejsze potrzeby życiowe, które w swoim rozwoju powinni mieć zaspokojone wszyscy ludzie. Warunek drugi odnosi się do środowiska przyrodniczego – pułapu ekologicznego[80], granic obciążenia ziemskiej przyrody antropogenicznymi zanieczyszczeniami, różnymi formami dewastacji w skali lokalnej, regionalnej i globalnej. Warunek ostatni wskazuje na granice gospodarcze – poza które chęć realizowania nieskończonego postępu ekonomicznego nie powinna wykraczać, by zagwarantować bezpieczną przestrzeń społeczną i ekologiczną.

Czy przedstawione wnioski końcowe wskazują na kres ludzkich możliwości rozwojowych? Czy informują o konieczności zatrzymania postępu, gospodarczego wzrostu, konsumpcji? Niekoniecznie. Redefinicja postrzegania miejsca człowieka (społeczeństwa) w relacjach ze środowiskiem przyrodniczym może stać się początkiem nowego ukierunkowania rozwoju na: jakość życia (ludzi i przyrody), dobro wspólne (uformowane przez naturę i wypracowane antropogenicznie), równoważenie potrzeb i możliwości społecznych, gospodarczych oraz przyrodniczych, przeciwdziałanie sytuacjom konfliktowym oraz destrukcyjnym na linii człowiek – przyroda.

Środowisko przyrodnicze jest wspólną własnością wszystkich pokoleń mieszkańców Ziemi. By zachować to naturalne otoczenie i zapewnić

78 K. Raworth, *Ekonomia obwarzanka. Siedem sposobów myślenia o ekonomii XXI wieku*, przeł. A. Paszkowska, Warszawa 2021.

79 Podstawa społeczna to 12 kryteriów rozwojowych, opracowanych na podstawie priorytetów społecznych, które zostały wymienione w *Celach Zrównoważonego Rozwoju ONZ* na 2015 rok.

80 Pułap ekologiczny tworzy dziewięć granic możliwości planety Ziemia: zmiana klimatu, zakwaszenie oceanów, zanieczyszczenia chemiczne, przeżyźnienie (azotem i fosforem) zbiorników wodnych, nadmierny pobór wody słodkiej (szczególnie w przemyśle), przekształcenie gruntów rolnych (np. zaasfaltowanie, zabetonowanie), utrata bioróżnorodności, zanieczyszczenie powietrza, dziura ozonowa. Granice te zostały zaproponowane przez międzynarodową grupę naukowców, którzy zajmują się systemami Ziemi, pod kierownictwem Johana Rockströma oraz Willa Steffena; zob. K. Raworth, *Ekonomia obwarzanka…*, s. 279.

dobrą jakość życia kolejnym generacjom ludzi, Jan Paweł II zachęcał do ascezy konsumpcji, dobrowolnych wyrzeczeń, sprawiedliwości międzypokoleniowej, odpowiedzialności za przyszłe pokolenia mieszkańców planety[81]. Obecnie wskazuje się dodatkowo na konieczność ochrony i ulepszenia środowiska przyrodniczego, także na potrzebę przekazania go następnym pokoleniom w stanie względnej czystości. Papież Franciszek wypowiedział podczas orędzia na Światowy Dzień Modlitw o Ochronę Stworzenia w dniu 1 września 2019 roku m.in. takie słowa: „Ziemia nie jest dobrem, które można zmarnować, ale dziedzictwem, które należy przekazać”[82].

Bibliografia

Adams M., *Ukryte toksyny. Żywność, która truje*, przeł. M. Nowak, Wydawnictwo Esprit, Kraków 2017.

Albińska E., *Człowiek w środowisku przyrodniczym i społecznym. Zarys problematyki ekologii społecznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Albińska E., *Etyczne skutki prawnej definicji dziecka*, „Edukacja Etyczna” 2022, 19.

Bendyk E., *Ekologia polityczna dla Polski, czyli w stronę zielonego okrągłego stołu*, [w:] *Ekologia. Przewodnik krytyki politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2009.

Biesaga T., *Jakość życia*, [w:] *Encyklopedia bioetyki. Personalizm chrześcijański. Głos Kościoła*, red. A. Muszala, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2005.

Bohdanowicz A., *Od etyki godności osoby do etyki interesu. Peter Singer i jego próby zmiany paradygmatu etycznego*, [w:] *Moralne aspekty przemian cywilizacyjnych*, red. J. Nagórny, A. Derdziuk, Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu, Lublin 2001.

Borys T. (red.), *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa – Białystok 2005.

Bukowski Z., *Pojęcie zrównoważonego rozwoju w prawie międzynarodowym, unijnym i polskim*, [w:] *Regionalne strategie rozwoju zrównoważonego*, red. S. Kozłowski, Białystok 2004.

81 Począwszy od Soboru Watykańskiego II z 1965 roku, w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spe*, w encyklikach papieskich: *Redemptor hominis* (1979), *Sollicitudo rei socialis* (1987), *Centesimus annus* (1991), *Evangelium vitae* (1995), *Fides et ratio* (1998), także w adhortacjach, m.in. *Christifideles laici* (1988) i innych dokumentach.

82 Papież Franciszek, *Nasza matka Ziemia. Chrześcijańska lektura wyzwań wobec środowiska naturalnego*, wstęp patriarcha ekumeniczny Bartłomiej, Niepokalanów 2020; zob. także encykliki Franciszka: *Laudato Si’* (2015) – dotycząca troski o wspólny dom; *Fratelli tutti* (2020) – na temat przyjaźni społecznej; postsynodalna adhortacja apostolska Franciszka *Querida Amazonia* (2020) – dotycząca m.in. ekologii integralnej; Papież Franciszek, *Nasza matka Ziemia*...

Cele Zrównoważonego Rozwoju, https://www.eca.europa.eu/pl/sustainable-development-goals (dostęp: 5.05. 2024).

Dupre B., *Etyka szalupy ratunkowej*, [w:], tegoż, *Etyka. 50 idei, które powinieneś znać*, PWN, Warszawa 2021, s. 225–228.

Dziemidok B., *Dylematy etyczne polityków*, [w:] *Etyka i polityka*, red. E.M. Marciniak, T. Mołdawa, K.A. Wojtaszczy, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001.

Ekologiczny „Okrągły stół" po trzech latach. Raport, InRE, Warszawa 1993.

Franciszek, Encyklika *Fratelli tutti. O braterstwie i przyjaźni społecznej*, Wydawnictwo M, Kraków 2020.

Franciszek, Encyklika *Laudato Si'. W trosce o wspólny dom*, Wydawnictwo M, Kraków 2015.

Franciszek, *Nasza matka Ziemia. Chrześcijańska lektura wyzwań wobec środowiska naturalnego*, wstęp patriarchy ekumenicznego Bartłomieja. Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 2020.

Franciszek, Postsynodalna Adhortacja Apostolska *Querida Amazonia. Do Ludu Bożego i wszystkich ludzi dobrej woli*, Wydawnictwo M, Kraków 2020.

Gell-Mann M., *Kwark i jaguar. Przygody z prostotą i złożonością*, Wydawnictwo CIS, Warszawa 1996.

Gorazda M., *Filozofia ekonomii*, Copernicus Center Press, Kraków 2014, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do (dostęp: 15.10.2023).

Hardin G., *Living on a lifeboat*, „BioScience" 1974, 24(10).

Integracja polityk sektorowych Unii Europejskiej z polityką ekologiczną. Jak Unia Europejska traktuje ekorozwój, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2000.

Itrich-Drabarek J., *Wstęp*, [w:] *Etyka sfery publicznej*, red. J. Itrich-Drabarek, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017.

Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, [w:] *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Dom Wydawniczy „Rafael", Kraków 2009.

Jednolity Akt Europejski (Dz.U. 2004 nr 90 poz. 864/5 ze zm.)

Jevons W.S., *The Theory of Political Economy*, Macmillan and Co., Londyn 2011, http://www.econlib.org/library/YPDBooks/Jevons/jvnPE.html (dostęp: 18.10.2023).

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej wraz z wyjaśnieniami, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2009.

Keating M., *Szczyt Ziemi. Globalny Program dDziałań. Napisana potocznym językiem wersja dokumentu Agenda 21 i innych porozumień przyjętych w Rio*, Agencja Informacyjna „GEA", Warszawa 1994.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

Kowalczyk St., ks., *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1994.

Kozłowski S., *Ekologiczne problemy przyszłości świata i Polski*, Dom Wydawniczy „Elipsa", Warszawa 1998.

Kozłowski S., *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, PWN, Warszawa 2000.
Kozłowski S., *Ochrona środowiska: Unia Europejska – Polska*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2003.
Kozłowski S., *Polityka ekologiczna państwa 1989–2000 – ujęcie historyczne*, [w:] *Polityka ekologiczna III Rzeczypospolitej*, red. A. Papuziński, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2000.
Kozłowski S., *Polskie i europejskie idee ekorozwoju na progu XXI wieku*, [w:] *Hipoteza ekologii uniwersalistycznej*, red. J.L. Krakowiak, J.M. Dołęga, Biblioteka Dialogu, Warszawa 1999.
Kozłowski S., *Przyrodnicze kryteria gospodarki przestrzennej*, „Ekologia Humanistyczna" 1996, 6.
Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
Kozłowski S., *Rio – początek ery ekologicznej*, Wydawnictwo Akapit Press, Łódź 1993.
Kozłowski S., *Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej i jej implikacje dla Polski*, „Biuletyn PKE" 2004
Kozłowski S., *Założenia mnożnika cztery*, [w:] *Wokół mnożnika cztery*, red. S. Kozłowski, Z. Wróblewski, Zakład Ekologii KUL, Lublin 2000.
Kozłowski S., *Zrównoważony rozwój w pięć lat po Rio*, „Człowiek i Przyroda" 1998.
Kwarciński T., *Biorąc etykę poważnie – wprowadzenie do polskiego wydania*, [w:] D.M. Hausman, M.S. McPherson, D. Satz, *Etyka ekonomii. Analiza ekonomiczna, filozofia moralności i polityka publiczna*, Copernicus Center Press, Kraków 2017.
Majka J., ks., *Etyka życia gospodarczego*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982.
Marczewska-Rytko M., Maj D. (red.), *Ekologizm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016.
Markiewicz B. *Co to znaczy być politykiem zawodowym*, [w:] *Etyka i polityka*, red. E.M. Marciniak, T. Mołdawa, K.A. Wojtaszczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001.
Mill J.S., *Zasady ekonomii politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.
Mocek S., *Etyka i polityka w optyce socjologicznej. Wcielenie politycznego diabła*, [w:] *Etyka i polityka*, red. D. Probucka, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2005.
Nasza wspólna przyszłość, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, pod kier. G. Brundtland, PWE, Warszawa 1991.
Nowicki M., *Strategia ekorozwoju Polski*, Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorczyk, Warszawa 1993.
Our Common Future, World Commission on Environment and Development, Oksford – Nowy Jork 1987.

Paczuski R., *Ochrona środowiska. Zarys wykładu. Z uwzględnieniem obowiązującego porządku prawnego od dnia uzyskania przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2008.
Paczuski R., *Prawo ochrony środowiska. Stan prawny na dzień 30 września 2000*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2000.
Paczuski R., *Prawo ochrony środowiska Unii Europejskiej w zarysie*, TNOiK, Toruń 1999.
Peterson del Mar D., *Ekologia*, przeł. J. Karłowski, Zysk i S-ka, Poznań 2010.
Piątek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
Pitron G., *Wojna o metale rzadkie. Ukryte oblicze transformacji energetycznej i cyfrowej*, przeł. A. Bilik, Wydawnictwo Kogut, Warszawa 2018.
Piwowarczyk J., ks., *Katolicka etyka społeczna*, t. II, Wydawnictwo ANTYK, Kraków 2011.
Polityka ekologiczna państwa, URM, Warszawa 1991.
Posłuszna E., *Ekstremizm ekologiczny. Źródła – przejawy – perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
Radecki W., *Prawa i obowiązki obywatela w dziedzinie ochrony środowiska*, Fundacja Ekologiczna „Silesia", Warszawa 1991.
Raworth K., *Ekonomia obwarzanka. Siedem sposobów myślenia o ekonomii XXI wieku*, przeł. A. Paszkowska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2021.
Rifkin J., *Trzecia rewolucja przemysłowa. Jak lateralny model władzy inspiruje całe pokolenie i zmienia oblicze świata*, przeł. A. Olesiejuk, K. Różycka, Wrocławska Drukarnia Naukowa, Katowice 2012.
Sadowski A., *Rozwój zrównoważony jako proces społeczny*, [w:] *Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2007.
Schimmelpfennig M., *Niebezpieczne kosmetyki. Jak uniknąć nowotworów, bezpłodności, chorób tarczycy, przedwczesnego starzenia i innych dolegliwości*, Wydawnictwo Vital, Białystok 2019.
Schlossberg T., *Ukryta konsumpcja. Wpływ na środowisko, z którego nawet nie zdajesz sobie sprawy*, przeł. A. Halbersztat, Wydawnictwo Marginesy, Warszawa 2021.
Schwab K., *Czwarta rewolucja przemysłowa*, przeł. A.D. Kamińska, Wydawnictwo Studio EMKA, Warszawa 2018.
Singer P., *Practical ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.
Singer P., *Wyzwolenie zwierząt*, przeł. A. Alichniewicz, A. Szczęsna, Wydawnictwo Marginesy, Warszawa 1975.
Skrzypczak R., *Wstęp*, [w:] *Encykliki i adhortacje Ojca Świętego Benedykta XVI*, Wydawnictwo AA, Kraków 2019.
Strategia, [w:] *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 40, red. H. Zgółkowa, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2003.
Strzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, Ośrodek Dokumentacji i Studiów

Społecznych, Warszawa 1985.
Sutor B., *Etyka polityczna. Ujęcie całościowe na gruncie chrześcijańskiej nauki społecznej*, Kontrast Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa 1994.
Szewczak M., Szewczak I., *Zrównoważony rozwój regionalny a koncepcja Weberian State 4.0*, TN KUL, Lublin 2020.
Ślipko T., SJ, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, *Etyka społeczna*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
Środowisko a rozwój Polski. Deklaracja ekorozwoju, Politechnika Białostocka, Warszawa – Białystok 1990.
Taleb N.N., *Antykruchość. Jak żyć w świecie, którego nie rozumiemy*, przeł. O. Siara, Zysk i S-ka, Poznań 2020.
Taleb N.N., *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem*, przeł. O. Siara, Zysk i S-ka, Poznań 2020.
Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie przyjęcia Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.); M.P. 2017 poz. 260.
Weber M., *Polityka jako zawód i powołanie*, Wydawnictwo Znak, Warszawa – Kraków 1998.
Wojciszke B., *Grzech czy porażka? Moralne i sprawnościowe kategorie w potocznym rozumieniu świata społecznego*, [w:] *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych*, red. B. Wojciszke, M. Jarymowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Łódź 1999.
Zawadzki R., *Odnawialne źródła władzy. Polityka klimatyczna jako oręż podboju świata*, Fronda, Warszawa 2023.
II Polityka Ekologiczna Państwa, dokument przyjęty przez Radę Ministrów w czerwcu 2000 r. i Sejm RP w sierpniu 2001 r., https://archiwum-wige.wp.mil.pl/plik/file/zmiany_klimatu/theme-uploadfiles-00e310cf16854a37b3517b2ad6b70443iipep.pdf (dostęp: 28.04.2024).

Etyka społeczna i polityczna a kierunki rozwoju zrównoważonego

Abstrakt

W artykule zwraca się uwagę na zagadnienia etyki społecznej oraz etyki politycznej w kontekście rozwoju zrównoważonego, realizowanego w Polsce od II połowy XX wieku oraz w I połowie XXI wieku. Rozważania odnoszą się m.in. do kwestii: 1) jakości życia i strategii jej poprawy, 2) określenia etyki społecznej oraz etyki politycznej, 3) definiowania etyki życia gospodarczego i etyki ekonomii, 4) rozumienia rozwoju zrównoważonego w perspektywie legislacyjnej, 5) wyodrębnienia wyznaczników rozwoju zrównoważonego w odniesieniu do strategii poprawy jakości życia, 6) przybliżenia zmian w definiowaniu rozwoju zrównoważonego, 7) charakterystyki rozwoju zrównoważonego w aspekcie etyki społecznej oraz politycznej, 8) wskazania na proponowane kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego oraz ich skutki. Przedstawione w artykule analizy w szczególny sposób uwzględnią regulacje prawne oraz literaturę przedmiotu.

Słowa kluczowe: etyka ekonomii, etyka polityczna, etyka sfery publicznej, etyka społeczna, etyka życia gospodarczego, jakość życia, rozwój zrównoważony, strategia poprawy jakości życia, strategia rozwoju zrównoważonego

Ewa Albińska – jest doktorem socjologii, magistrem prawa oraz magistrem ochrony środowiska. Pracuje w Katedrze Metodologii Badań i Komunikacji Społecznej, w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, specjalizując się w zagadnieniach dotyczących rozwoju zrównoważonego, prawa ochrony środowiska, edukacji ekologicznej, świadomości ekologicznej, zdrowia oraz rolnictwa ekologicznego.

Social and political ethics and directions of sustainable development

Abstract

The article draws attention to the issue of social ethics and political ethics in the context of sustainable development, implemented in Poland since the second half of the 20th century and in the first half of the 21st century. The considerations concern, among others, to the issues: 1) quality of life and strategies for its improvement, 2) determining social ethics and political ethics, 3) defining the ethics of economic life and ethics of economics, 4) understanding sustainable development from a legislative perspective, 5)separating the determinants of sustainable development in relation to strategy improving the quality of life, 6) approximating changes in defining sustainable development, 7) characteristics of sustainable development in the aspect of social and political ethics, 8) indicating the proposed directions of socio-economic development and their effects. The analyzes presented in the article will take particular account of legal regulations and the literature on the subject.

Keywords: economic ethics, political ethics, ethics of the public sphere, social ethics, ethics of economic life, quality of life, sustainable development, strategy for improving the quality of life, strategy for sustainable development

Ewa Albińska – is a doctor of sociology, a master of law and a master of environment protection. She works as academic teacher at the Department of research Methodology and Social Communication, at the institute of Sociology at the University of the National Education Commission in Krakow, specializing in issues related to sustainable development, law of environment protection, ecological education, ecological awarennes, health and ecological agriculture.